

Demokratisk rättsstat – Fritt kulturliv – Solidarisk ekonomi

www.trialogtankesmedja.se

Vår tids utmaningar, globalt och lokalt – kan tregreningsidéerna bidra till lösningen?

Ett diskussionsunderlag

Innehåll:

1. Inledning och översikt sid 2
2. Ekonomiska utmaningar – Världsfattigdomen och den nya ekonomiska världsordningen sid 8
3. *Ekologiska utmaningar – överlever Jorden "antropocen"?* sid 20
4. Maktpolitiska utmaningar - krig och maktkamp eller fred och folkstyre sid 30
5. Sociala och kulturella utmaningar - Migration, utanförskap och nationalism sid 42
6. Sociala och kulturella utmaningar - Hoten mot den fria tanken och den fria viljan sid 47
7. Kan vi göra något åt det? sid 60

1. Inledning och översikt

Vi känner nog alla att vi lever i en ganska dramatisk brytningstid, med stora ekonomiska ekologiska, sociala och maktpolitiska kriser att hantera. Och att samhällsdebatten står och stampar. 1900-talets socialistiska samhällsprojekt har visat sig köra fast i byråkrati och förkvävd kreativitet. De nyliberala alternativen visar sig i stället leda till spekulationsekonomi, vidgande ekonomiska klyftor, sociala spänningar och ekonomiskt kaos, kriser och till sist ekonomisk stagnation.

Det verkar finnas en brist på idéer om hur vi skall möta framtiden. Störst framgång just nu har rent av nationalkonservativa tankar om hur vi skall kunna återgå till en idealiserad förgången tid.

Rudolf Steiner hävdade redan för hundra år sedan, att svaret på den eviga frågan om frihet eller jämlikhet och solidaritet, liberalism eller socialism, borde vara: var sak på sin plats. Friheten hör hemma i det kreativa och kulturella, alla måste kunna tänka fritt och skapa fritt. Ekonomin måste bygga på solidaritet – av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov. Och till grund för alltsammans måste ligga spelregler satta av en demokratisk rättsstat som bygger på och säkerställer alla människors lika värde och rättigheter.

Det här är ett sätt att tänka som verkar behövas akut just nu. Men hur skall det kunna omsättas till praktiska svar på vår tids utmaningar? Det är detta vi arbetar med i detta projekt om tregreningsidéerna och vår tids utmaningar.

Trialog Tankesmedja genomför, i samarbete med sina partners, under 2018-19 ett arbete för att utforska om och hur tregreningsidéerna kan bidra till lösningar för att hantera vår tids utmaningar. Vi kommer också ta upp olika praktiska samhällsinitiativ, inspirerade av tregreningsidéerna eller likartade värderingar. Dit hör etiska banker, reforminitiativ som gäller arbetsrelaterade relationer, initiativ om basinkomst och arbete för hållbara lokalsamhällen, ekologiska kretslopp mm med ett "glokalt" perspektiv. (Läs mer i kap. 7)

Uppläggnig

Som en bas ligger en serie på 8 seminarier, två per halvår som behandlar olika grundläggande frågor. De olika föredragen spelas in och görs tillgängliga på

Triologs hemsida. Seminarierna kan sedan kompletteras med olika specialseminarier, after-work möten, arbetsgrupper o.s.v. Seminarier och möten äger rum i Järna, Stockholm och ev. andra orter.

Vi tar upp följande teman:

Våren 2018

1. Tregreningens grunder – dåtidens utmaningar och dagens.
2. Lokalt arbete för globalt hållbar utveckling.

Hösten 2018

3. Hur bygger vi ett ekologiskt hållbart samhälle?
4. Hur bygger vi en socialt och ekonomisk hållbart samhälle.

Våren 2019

5. En rättsstat baserade på demokrati och alla människors lika värde och rättigheter.
6. Solidarisk ekonomi.

Hösten 2019

7. Kreativ frihet.
8. En samhällsgemenskap med tre sidor.

Slutsatser

De globala utmaningarna som blir lokala.

Detta arbetsmaterial är tänkt att vara ett levande dokument som kan förändras, vidareutvecklas och även kompletteras med artiklar och essäer som behandlar speciella teman. Tillsammans med inspelningarna skall detta material, när arbetet är färdig, kunna fungera som en dokumentation och även användas som ett studiematerial. Världen genomgår nu en turbulent period präglad av politiska, ekonomiska, sociala och inte minst ekologiska kriser. Orsakerna är globala, men effekterna är lokala. En viktig drivkraft är en extrem konsumtionskultur där hela det ekonomiska systemet är baserat på ”hög efterfrågan i ekonomin”. I Europa, Nordamerika och ytterligare några ställen i världen åtnjuter vi, som bekant, en enastående hög materiell välfärd, unik i

mänsklighetens historia. Den bygger på att den europeiska minoriteten av världens befolkning i ett par århundraden kunnat kontrollera i stort sett hela världens resurser och använda huvuddelen för egen del. Men mycket talar för att vi nu upplever ett politiskt och ekonomiskt paradigmskifte, som på ett avgörande sätt är på väg att förändra maktförhållanden och ekonomiska villkor i världen.

De gamla rika länderna tappar kontroll och nya tillväxtländer tar ledningen. Försöken att upprätthålla makten med militära medel är inte framgångsrika utan leder till förvärrat kaos. Samtidigt sätter klimathot och andra miljöhot, liksom tecken på sinande råvaruresurser, tydliga gränser för den materiella resursförbrukningen.

Vi måste acceptera omställning till en situation, där länderna i Nord måste dela tillgången till jordens resurser och livsutrymme med världen i övrigt på någorlunda lika villkor och på ett uthålligt sätt.

Det viktiga för länderna och människorna i Nord är nu att hitta ett konstruktivt förhållnings sätt till en ny tid där dess ekonomiska, politiska och kulturella dominans är över. Vi måste vara med om att bygga upp en ekonomisk ordning som är ekologiskt uthållig och där allas behov kan tillgodoses på ett rimligt sätt. Och vi måste bygga en värld där kulturell mångfald blir en källa till kreativitet och utbyte och inte till främlingskap och motsättningar.

Samtidigt som detta är globala utmaningar, måste de mötas lokalt, och det är också lokalt vi får ta konsekvenserna om vi misslyckas, och skörda frukterna om vi lyckas.

Den nya framväxande ekonomiska och maktpolitiska världsordningen gör sig alltmer påmind i olika aktuella skeenden.

Ekonomiska utmaningar

Den största ekonomiska utmaningen är världsfattigdomen, med klyftor mellan fattiga och rika länder som grundlades under kolonialismen. Trots att fler människor än någonsin i världshistorien lever i överflöd är det också fler än någonsin som lever i absolut fattigdom. Även om andelen av världsbefolkningen under de senaste årtiondena har minskat, så tenderar det absoluta antalet människor som inte kan tillgodose sina grundläggande behov

på ett rimligt sätt, att öka. Också i länder med hög tillväxt är tendensen att rikedom koncentreras till en minoritet och de fattigaste förblir i absolut fattigdom.

Idag befinner sig stora delar av den gamla "rika världen" i ekonomisk stagnation, medan de nya tillväxtekonomierna, med Kina i spetsen, står för den ekonomiska dynamiken. Det dramatiserar en utveckling som pågått en längre tid. En viktig orsak är att många länder i den rika världen under en längre tid levt över sina tillgångar, offentligt, privat eller bådadera. De gamla industriländernas försämrade konkurrenskraft gör att de gamla keynesianska recepten inte fungerar så bra längre. Ökad efterfrågan i ekonomin sätter bara till en begränsad del fart på de egna hjulen, en stor del går i stället till tillväxtekonomierna och handelsunderskotten ökar. Växande socioekonomiska klyftor är ett allvarligt problem också i rika länder.

Utrymmet för utsläpp och råvaruförbrukning sätter också gränser för traditionell tillväxt baserad på ökande varukonsumtion. Behovet av nytänkande inom den ekonomiska politiken är stort. (Läs mer i kap. 2!)

Ekologiska utmaningar

Den kanske mest ödesmättade globala utmaningen är den *ekologiska*. Forskare är tämligen ense om att jordklotets biologiska kapacitet nu har överskridits. Dessutom är ett antal mineralråvaror, däribland oljan, på väg att ta slut. Ca 20% av världens befolkning står för förbrukningen av ca 80 % av världens resurser. En drastisk förändring av den fördelningen är på väg. Människor förbrukar mer av jordens resurser än vad som återskapas och förstör gradvis sin livsmiljö. Huvudorsaken är överkonsumtion i den rika delen av världen, men det finns också en fattigdomens miljöförstörelse, som ofta hänger samman med ett överutnyttjade av mark, skogsskövling, för hårt betestryck och utarmning av jordbruksjord, som leder till en fortgående jordförstörelse.

Klimatkrisen är den mest akuta ekologiska krisen, men det finns en lång rad andra. Dit hör minskad biologisk mångfald, sinande tillgång på viktiga råvaror, och växande svårigheter för den globala livsmedelsförsörjningen. Detta hänger i sin tur samman med jordförstörelse, vattenbrist och klimatstörningar. Nordländernas överkonsumtion är också här en drivande faktor, liksom växande belastning på naturresurserna från tillväxtekonomierna.

En övergång till en naturresursbevarande ekonomi framstår som en överhängande nödvändighet. Utmaningen är att tillgodose den globala befolkningsmajoritetens behov av en rimlig levnadsstandard och anpassa den globala resursförbrukningen nedåt till en långsiktigt hållbar nivå, helst utan nya förödande krig. (Läs mer i kap. 3!)

Maktpolitiska utmaningar

Den tredje globala utmaningen handlar om det *politiska våldet*. Människans uråldriga benägenhet att lösa sina konflikter med våld, får genom den tekniska utvecklingen alltmer förödande konsekvenser. Massförstörelsevapnen skapar existentiella hot mot mänskligheten, men också krigföring med lägre intensitet än så, har förödande konsekvenser för drabbade människor, sociala system och naturmiljön.

Nordmakternas, västmakternas och Rysslands, ekonomiska och kulturella dominans har alltid vilat på en politisk och militär kontroll. Även efter kolonialväldenas avveckling dominerades världspolitiken av två makter i Nord, USA, och Sovjetunionen och deras allierade. Efter Sovjetunionens fall kvarstod USA som "den enda supermakten", men har sedan dess fått se sin makt krympa. I kampen om kontrollen över Mellanöstern, där oljetillgångarna är en viktig drivkraft, blir detta mycket tydligt.

De senaste årtiondena har just Mellanöstern varit det viktigaste geopolitiska konfrontationsområdet. Nu ser vi dock hur maktkampen mellan den gamla supermakten USA och den nya, Kina, är på väga att spela en allt större roll.

Fattigdom, naturförstörelse och krig förstärker varandra. Både fattigdom och krig leder till naturförstörelse. Naturförstörelse, liksom krig leder i sin tur till ökad fattigdom. Fattigdomen i sin tur leder till sociala spänningar som ofta utlöser våldsamma konflikter och krig. (Läs mer i kap. 4)

Kulturella utmaningar och hoten mot människovärdet.

En stor utmaning ligger också på det kulturella planet. Under de gångna två århundradena har den euroamerikanska megakulturen haft en härskarställning byggd på militär och ekonomisk övermakt. Nu går vi in i en värld där vi måste respektera alla kulturer på lika villkor. Vi måste inse att vi lever i en

mångkulturell värld och att även de lokala samhällena är och kommer att förbli mångkulturella.

Den euroamerikanska kulturella och ideologiska dominansen var stark under 1900-talet, oavsett om inriktningen var kapitalistisk eller kommunistisk. Idag konfronteras europeiska och icke-europeiska kulturmönster både globalt och inom enskilda länder. I ekonomiska kristider växer de etniska motsättningarna. I Europa växer främlingsfientligheten, främst riktad mot muslimer, men också mot andra etniska minoriteter. I USA finns en stark tradition av rasism som nu verkar få ny luft under vingarna. "Kriget mot terrorismen" har skapat en storpolitisk avspegling av motsättningarna. Samtidigt växer motståndet mot västlig politisk, ekonomisk och kulturell dominans inte bara i Mellanöstern utan också på många andra håll i Syd. Utmaningen är att förvandla de kulturella skillnaderna lokalt och globalt, från en hotbild till en kreativ kraft.

1900-talet innebar ett genombrott för idealen om alla människors lika värde och rättigheter. Men det mesta återstår för att de skall bli en realitet. Fortfarande spelar olika former av totalitära ideologier en avgörande roll i många delar av världen. Också i demokratier finns det hot, inte minst utbredningen av en mekanistisk människosyn, som förnekar människans fria vilja och självständiga jag. Skräckscenariot blir en värld styrd av artificiell intelligens. (Läs mer kap. 5 och 6)

2. Ekonomiska utmaningar – Världsfattigdomen och den nya ekonomiska världsordningen

Under 1900-talets andra hälft avvecklades de europeiska kolonialväldena. Men den Euro-Amerikanska dominansen över världsekonomin och även världspolitiken bestod. Millennieskiftet 2000 markerade ett paradigmskifte i världsekonomin. Den nya ekonomiska världsordningen innebär att de gamla rika länderna i Nord får se sin relativa betydelse i världsekonomin minska medan länderna i Syd blir alltmer betydelsefulla. Kina går förstas i spetsen för denna utveckling, men andra länder i östra och södra Asien och Latinamerika följer i fotspåren. Också Afrika knappar nu in på de andra regionernas försprång och är nu Afrika definitivt en tillväxtregion. Flera av världens snabbast växande ekonomier återfinns där. Följderna av den globala finanskrisen 2008 och den efterföljande globala depressionen, har visserligen bromsat utvecklingen i många "tillväxtländer", men den allmänna trenden håller i sig. När världsekonomin nu, 2017-18 åter upplever en högkonjunktur är det länder som Kina och Indien som går i spetsen.

Syds uppgång

UNDP:s Human Development Report 2013 hette "The Rise of the South – Human Progress in a Diverse World." Där kan man studera hur den ekonomiska världsordningen håller på att förändras i grunden, på ett sätt som förvandlar den euro-amerikanska dominansen i världsekonomin till en historisk parentes.

Rapporten jämför de tre ledande ekonomierna i Syd: Brasilien, Kina och Indien med de sex ledande i Nord: Frankrike, Italien, Kanada, Storbritannien, Tyskland och USA. Över tid har dessa två grupper av stater sammanlagt stått för ca två tredjedelar av världsekonomin. 1820, före kolonialismens stora genombrott, uppskattade man att sydgruppen svarade för 50% av världsproduktionen och nordgruppen för 20%. År 1950, vid kolonialismens vändpunkt, var sydgruppen nere i 10% medan nordgruppen nått sin höjdpunkt på 50%. År 2013, när rapporten publicerades, bedömdes de två kurvorna korsa varandra på ca 30% var. Prognosen för 2030 är att sydgruppen då svarar för 40% av världsproduktionen medan nordgruppens andel är nere på 20%. Sedan dess har tillväxttakten i Brasilien varit svag, men också i Frankrike och Italien, så prognosens tendens har knappast förändrats.

Enligt rapporten förväntas vad som betecknas som världens medelklass växa från 1,8 miljarder 2013 till 4,8 miljarder 2030. Den tillväxten kommer helt att ske i Syd, vars numerära andel av den globala medelklassen ökar från 46 % till 80%. Det konstateras att "Syd framträder nu, vid sidan av Nord, som en grogrund för teknik innovation och kreativt entreprenörskap. Genom Nord-Sydhandeln har de nyligen industrialiserade länderna byggt upp sin kapacitet att effektivt tillverka komplexa produkter för utvecklade marknader. Men Syd-Sydrelationerna har gett företag i regionen förmågan att anpassa och utveckla produkter och processer som är mer lämpade för lokala behov. Mellan 1980 och 2011 växte Syd-Sydhandeln, enligt rapporten, från 8,1 till 26,7% av den totala varuhandeln. Detta paradigmskifte domineras naturligtvis av de stora ekonomierna särskilt i Ost- och Sydasien.

Finanskraschen 2008 ledde till en global ekonomisk depression, som först 2017 visade tecken på att gå över. IMF:s (International Monetary Fund) World Economic Outlook från april 2017 har titeln Gaining Momentum, bekräftar detta. Tillväxten som 2016 beräknas till 3,1% förväntas öka långsamt men stadigt till 3,5% 2017, och 3,6 % 2018. Men utvecklingen är ojämnt fördelad både i Nord och Syd.

I Nord är det framför allt USA och Nordvästra Europa som väntas växa, medan det går fortsatt trögt i södra Europa inklusive Frankrike, och i Japan. Sedan dess har osäkerhet blivit större beträffande USA och Storbritannien, i bägge fallen av politiska orsaker (Trump och Brexit). Ryssland, som, ganska obefogat, brukar buntas ihop med tillväxtmarknaderna (emerging markets) i Syd väntas kunna återhämta sig lite efter en lång nedgång som bl. a. är kopplad till oljepriset. I den riktiga Sydgruppen koncentreras tillväxten till Ost- och Sydasien, medan det fortsatt ser dystert ut i Mellanöstern och Latinamerika. I delar av Afrika kan man också räkna med en fortsatt stark tillväxt. Dock framfördes det redan i början av 2018, i samband med World Economic Forum i Davos i januari, farhågor för att högkonjunkturen skulle vara på väg att ebba ut.

I OECD:s interimrapport om världsekonomin i september 2017 bekräftar man den försiktiga optimismen. Dock räknar man med en något minskad tillväxt i euroområdet och Japan och även i Kina, (som dock ligger kvar på ca 7 % tillväxt). Man tror på en viss tillväxtökning också i USA, medan IMF samtidigt gick ut med bedömningen att Trump inte kommer att få till sina tillväxtdrivande

reformer på det sätt som han utlovat, och att tillväxttakten där snarare kommer att dala något.

IMF pekar på ett antal problem som hotar den ekonomiska utvecklingen. Några hör hemma i den ekonomiska politiken. Det allvarligaste är kanske den ökande tendens till ekonomisk nationalism och protektionism. IMF pekar också på problemet att många utvecklade ekonomier ganska aggressivt avvecklat olika regleringar av sin finansmarknad, vilket ökar risken för nya finansbubblor som rätt som det är brister. Å andra sidan ser man också risken av åtstramningar i utvecklingsekonomierna och man uppmärksammar särskilt en växande sårbarhet i Kinas ekonomi.

Ett annat hot är de växande ekonomiska klyftorna, som förutom allt annat också har en dämpande effekt på efterfrågan. Det skapar en kedjereaktion av låg efterfrågan, låg inflation, svag utveckling för många företag och svag utveckling också när det gäller innovation och produktivitet. Detta är särskilt påtagligt i utvecklade ekonomier. En slags permanent underliggande lågkonjunktur, som drabbar framför allt basnäringarna, medan olika typer av lyxproduktion frodas.

Framför allt bidrar de ökande klyftorna till politiska spänningar. De allvarligaste problemen ligger utanför den direkta ekonomiska politiken men får också svåra konsekvenser för den ekonomiska utvecklingen. IMF pekar på följande:

Geopolitiska konflikter. Här kan man tänka på Koreahalvön, Mellanöstern och Ukraina.

Terrorism, som ofta blir en del av de geopolitiska konflikterna.

Klimathotet har direkta ekonomiska konsekvenser genom extrema väderförhållanden och naturkatastrofer som översvämningar och torka. Men också indirekt, genom att klimatförändringarna och dessa katastrofer också vidrar till våldsamma konflikter som förvärrar situationen.

Svag samhällsstyrning och korruption. Svag samhällsstyrning är ett särskilt stort problem i de fattigaste länderna, medan korruptionen snarast verkar i när den ekonomiska utvecklingen tar fart.

Världsfattigdomen – fortfarande en utmaning.

Även om vi idag ser miljontals människor lyftas ur fattigdomen, kvarstår världsfattigdomen som ett dominerande problem och risken är ständigt att det totala antalet människor i absolut fattigdom skall öka istället för att minska. Även om flera tidigare fattiga länder börjar uppnå ett visst välstånd och en omfattande medelklass växer fram i Syd fortsätter klyftorna mellan de rika och de fattigaste länderna att öka och framför allt ökar klyftorna inom länderna.

”Världssvält” som ett globalt hot håller på att få en ny aktualitet. För några årtionden sedan, inte minst på 1960-talet hade frågan en mycket stor aktualitet. Sedan kom nya landvinningar inom jordbrukstekniken, särskilt den s.k. ”gröna revolutionen” med hybrid-sädeslagen och en ökad kemikalisering av jordbruket. Den gav kraftigt förbättrade skördar på många håll i världen.

Nu växer hotet om en ny livsmedelskris, delvis beroende på folkökningen, men framför allt på grund av ökad efterfrågan i tillväxtekonomierna. Samtidigt visar den ”gröna revolutionen” tecken på att ha kommit in i en ekologisk återvändsgränd. Det ökade behovet av gödning och vatten är problematiskt i en tid när vattenbrist hotar i en allt större del av världen. Även konstgödselanvändningen kommer i konflikt med behovet av att hålla tillbaka användningen av fossil energi. Den allt intensivare odlingen visar också tecken på att, med de metoder som används, leda till utarmning av jordarna. Stora förhoppningar knyts på sina håll till en ökad användning av GMO-grödor, medan andra befarar en ny ekologisk återvändsgränd.

Effekterna av klimatförändringarna, med alltmer av torkkatastrofer å den ena sidan och översvämningar å den andra börjar nu också växa fram som det allra största hotet mot mänsklighetens livsmedelsförsörjning.

Fattigdom ger fattigdom

Ett positivt drag i de senaste årtiondenas globaliseringsprocess har varit en ekonomisk växtkraft som kommit att omfatta allt större delar av världen. Från Västeuropa, Nordamerika, Australien/Nya Zeeland och Japan spreds den till Japans grannar i Ostasien, fortsatte i Latinamerika, Sydasiens och Östeuropa. Fortfarande brottas dessa regioner av världen med enorma fattigdomsproblem, men förutsättningarna att ta itu med dem har starkt förbättrats. Den globala recessionen 2009-10 innebar en kraftig uppbromsning. Samtidigt förstärktes tendensen att tillväxtekonomierna tar ledningen i den globala ekonomiska

utvecklingen, medan de gamla industriländerna fortfarande kämpar med allvarliga ekonomiska problem eller, i bästa fall, har en måttlig ekonomisk tillväxt.

De delar av världen som fortfarande inte hade lyft ekonomiskt på ett avgörande sätt, när krisen började, var Afrika och Västasien/Centralasien. Detta givetvis sagt med reservation för ett antal mycket rika oljestater. Det är intressant att notera att detta i hög grad också är de områden som sist frigjort sig från olika former av kolonialt förtryck.

Trots att vi nu ser en stark ekonomisk tillväxt i många mer eller mindre fattiga länder, innebär det växande klyftorna att fattigdomen fortsätter att vara en av de stora olösta globala utmaningarna.

Fattigdom är i sig ett allvarligt hinder för ekonomisk utveckling. Den inhemska efterfrågan blir låg i länder med stor fattigdom. Näringslivet, utanför självhushållningen, blir beroende av en liten inhemsk medel- och överklass, men framför allt av utlandet. Det är svårt att bygga upp en hemmamarknadsorienterad produktion av konsumtionsvaror och tjänster. Teknologiskt och marknadsmässigt underläge gör det nästan omöjligt att konkurrera på världsmarknaden med högförädlade produkter. I praktiken är man ofta hänvisad att sälja några få enkla råvaror, på villkor som sätts av utländska företag.

Fattigdomen bildar en ond cirkel med okunskap och ohälsa. Brist på utbildningsresurser gör att alltför många fastnar i analfabetism, och allt för få får det yrkeskunnande som samhället så desperat behöver. Undernäring, dålig sanitet, bristande hälsoupplýsning och hälsovård gör att de stora farsoterna som HIV/Aids, Tbc och Malaria drabbar hårt.

Vad världen behöver, vilket också organisationer som Världsbanken och OECD numera instämmer i, är en mer inkluderande ekonomisk utveckling. Det här kan vara några nödvändiga förutsättningar för att det skall bli möjligt:

- En fortsatt utveckling mot demokrati, respekt för mänsklig rättigheter och god samhällsstyrning utan korruption och maktmissbruk.

- Krafttag mot miljöförstörelsen, inte minst kraftfulla åtgärder för att möta klimatförändringarna – återbeskogning, vattenreglering, mer ekologiska jordbruksmetoder mm.
- Utveckling av teknik anpassad till afrikanska behov och förutsättningar.
- Minskat råvaruberoende i ekonomin och utveckling av förädlingsindustri
- Rättvisa handelsvillkor
- Prioritering av jordbruket.

Rättvisa handelsvillkor, teknikutveckling och minskat råvaruberoende.

Hittills har spelreglerna för världshandeln satts av de rika länderna. Framväxten av ett antal utvecklingsländer med mer politiska och kommersiella muskler har ändrat förutsättningarna en hel del. Men risken är ändå att de allra fattigaste länderna kommer i bakvattnet. Tchad har in riktigt samma handelspolitiska problem som Indien. Av världens närmare 50 länder som klassas som "least developed" (LDC) ligger huvuddelen i Afrika söder om Sahara. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att en stor del, kanske huvuddelen av världens absolut fattiga människor lever i Kina, Indien och andra mer välbärgade länder.

En stor tvistefråga är om total frihandel främjar utvecklingen bäst, eller om det är nödvändigt med skyddsåtgärder som s.k. uppfostringstullar för att kunna bygga upp en industri. Under glansdagarna för 1960- och 70-talets socialistiska utvecklingsmodeller ingick uppfostringstullar mycket tydligt i åtgärdsarsenalen. Erfarenheterna blev dåliga, de skyddade marknaderna blev grogrund för ineffektivitet och korruption. I de strukturella anpassningsprogram som de krisande staterna därefter tvingades tillämpa för att få del av lån och bistånd, var öppna marknader ett viktigt krav.

Denna påtvingade ekonomiska öppenhet har haft en gynnsam effekt inte minst på den inhemska prisnivån och på de statliga budgetunderskotten. Däremot finns det en tydlig tendens att låsa in länderna i råvarufällan.

Industrialiseringsprocessen stannar upp, och den som sker ligger ofta i händerna på multinationella företag. Traditionellt har dessa företag haft sin hemvist i Europa och Nordamerika, men nu är det i växande grad Kina och Indien som står för industrialiseringen.

Det är värt att notera att de tillväxtekonomier som idag är så framgångsrika i allmänhet har byggt upp sina industrier med hjälp av skyddade marknader, olika typer av subventioner etc. Kina arbetar fortfarande med en undervärderad valuta som ett konkurrensmedel. Till och med EU skyddar vissa känsliga industribranscher och sitt jordbruk med olika typer av tullar och subventioner. En del av dessa åtgärder riktar sig "övergångsvis" också mot de fattigaste länderna, trots löften om frihandel för "allt utom vapen". Trumpadministrationens nya protektionism kommer också att slå hårt mot de fattiga länderna. Mycket tyder därför på att det faktiskt kan behöva lite skydd för framväxande industrier, liksom mot alltför påträngande utländska exploateringsintressen. Frågan är hur man hittar vad som är lagom.

De fattigaste länderna har mycket lite egen teknikutveckling. Det gör att man i hög grad är beroende av teknik från rika länder i Nord. Det är emellertid en teknologi som är utvecklad med förutsättningarna: god tillgång på kapital - billiga råvaror - dyr arbetskraft - hög kunskapsnivå. Det finns behov av mer teknologi som bygger på förutsättningarna: brist på kapital - hushållning med råvaror - billig arbetskraft låg utbildningsnivå. Här är det växande syd-syd-samarbetet - utbytet med länder som Kina, Indien m. fl. intressant. Samtidigt ligger dessa framväxande ekonomier efter på miljöområdet och på det sociala och arbetsrättsliga området. Här är det utan tvekan de gamla industriländerna som har mest kunskap att bidra med. Men det är viktigt att all importerad kunskap anpassas till lokala förhållanden och att fattiga länder bygger upp sin egen kapacitet för forskning och utveckling.

Teknisk utveckling är avgörande för ekonomisk utveckling. För att minska ensidiga beroenden av råvaruekonomi, odling och mineralutvinning är det nödvändigt att bygga upp förädlingsindustri, konsumtionsvaruindustri och tjänsteproduktion.. Även om många råvaror visat en positiv prisutveckling på senare år, blir råvaruekonomier alltid mycket sårbara, och tenderar att långsiktigt släpa efter i den ekonomiska utvecklingen.

Kampen om naturresurserna - oljan och mineralerna

Kontrollen över mineraltillgångar har i alla tider varit en av de viktigaste geopolitiska drivkrafterna. De koloniala erövringarna motiverades till stor del av detta, från 1500-talets jakt på Inkarikes guld tillgångar till 1800-talet

koloniala uppdelning av Afrika. 1900-talet innebar att kontrollen över oljetillgångarna blev det kanske allra viktigaste stridsämnet. Fortfarande är av det skälet Mellanöstern den hetaste stridszonen i världen.

I gruvdistrikten blev kolonialmakternas förtryck särskilt hårt. Gruvbolagen fick ofta oinskränkta befogenheter. Lokalbefolkningen fördrevs eller till arbete, med slavliknande förhållanden. Hälsa- och miljöförhållandena var i allmänhet usla, och vinsterna hamnade i Europa. De positiva spåren var framför allt de investeringar i infrastruktur, järnvägar, vägar och hamnar, som gruvdriften förde med sig.

Efter den koloniala frigörelsen var det de nya staternas ambition att se till att gruvdriften och oljeutvinningen skulle gynna landet och lokalbefolkningen istället för att avkastningen försvinner utomlands. I många länder nationaliserades tillgångarna eller reglerades noggrant av statsmakten. Ambitionen var bättre löner åt gruvarbetare, mer utnyttjande av inhemska underentreprenörer och mer förädling inom landet.

1960- och en stor del av 70-talet präglades av en betydande optimism, och en god efterfrågan på mineraler bidrog till en positiv utveckling i många länder. Det sena 70-talets oljekris var gynnsamt för oljeexportörerna, men ledde till en global ekonomisk tillbakagång som pressade ner efterfrågan på alla andra mineraler.

Det sena 70-talet och 80-talet innebar en allvarlig nedgång för gruvnäringen i tredje världen, delvis beroende på en allmänt svag efterfrågan, men också bristande konkurrenskraft mycket på grund av byråkrati och korruption.

Detta var en del av en allmän politisk och ekonomisk kris som pressade många fattiga länder på 80-talet. Den tvingade fram ett ekonomisk-politiskt nytänkande med IMF och Världsbanken som starkt pådrivande kraft. Privatisering av statliga företag, avreglering och handelsliberalisering var viktiga element i de strukturanpassningsprogram som kom att bli villkor för nya lån och bistånd till ekonomiskt pressade afrikanska regeringar.

Detta och 90-talets demokratiseringar ledde till en välbehövlig sanering av de politiska systemen och byråkratierna. När så marknaderna vände uppåt

underlättade det för många stater att komma ur 80-talets stagnation mot en successivt förbättrad tillväxt.

För gruvnäringen och oljeutvinningen växte tillväxtkurvan efter sekelskiftet till en verklig boom, men bromsades upp efter finanskrisen 2008-09.

Tillväxtkraften kommer förstås från den kraftigt ökade efterfrågan från Kina och andra tillväxtländer.

Samtidigt finns det också en kritisk debatt som framhåller att man i viss mån kommit tillbaka till en kolonial situation, där huvuddelen av vinsterna av gruvbrytningen i de fattigaste länderna hamnar hos de rikare. Lönevillkor, arbetsförhållande och miljöförhållanden är ofta usla, och länderna har sällan varit framgångsrika i att utveckla välfungerande skattesystem- De vinster som stannar hamnar i ett fåtals fickor och sociala klyftor och motsättningar tenderar att öka. Korruption och smuggling grasserar också. Detta gäller, menar man, i stort sett oavsett om gruvbrytningsföretagen är hemmahörande i gamla i-länder eller i tillväxtländer som Kina och Indien.. Företagen från tillväxtländerna anses snarare vara mer hårdföra än dem från de gamla i-länderna.

En faktor som stärker bilden av nykolonial exploatering, är bristen på en fungerande lokal kapitalism, Det inhemska företagandet är oftast ett småföretagande och privata storföretag en sällsynthet. Det saknas ekonomiskt starka inhemska aktörer, och det storskaliga näringslivet tenderar därför att domineras av utländska företag, med ägare i de rika länderna, eller numer i allt högre grad i Kina, Indien och andra tillväxtländer.

Det livsavgörande jordbruket

I den industrialiserade delen av världen uppfattas ofta jordbruket som en ganska marginell näring. I ett globalt perspektiv är det fortfarande huvudnäringen. För tre fjärdedelar av mänskligheten innebär "försörjning" att kunna tillfredsställa basbehoven, mat, kläder och bostad. Då är jordbruket en den klart dominerande näringen ur i stort sätt alla synpunkter.

Modernisering ansågs länge vara att öka andra näringslivssektörers betydelse på jordbrukets bekostnad. Jordbruksbefolkning sågs mest som en källa för skatteinkomster och som arbetskraftsreserv, ungefär som under kolonialtiden.

De satsningar som alls gjordes på jordbruk gällde storskaliga moderna plantagejordbruk med exportgrödor.

Under senare år har en omsvängning börjat ske. Framtidsperspektiven för livsmedelsförsörjningen börjar bli alltmer oroväckande. Dessutom börjar man inse att en effektiv fattigdomsbekämpning faktiskt måste rikta sig till de fattiga, som till stor del återfinns bland småbrukarna och landsbygdens egendomslösa.

Vatten är avgörande för allt jordbruk, och satsningar på bättre vattenförsörjning är ofta helt avgörande för ett mer produktivt och ekologiskt hållbart jordbruk. Det handlar alltså om samma sorts insatser som krävs för att hantera klimateffekterna: bevara existerande skogar, trädplantering i skogsfattiga områden, stora och små dammar, vattenhushållande odlingsmetoder etc. Det handlar också om ekologiska odlingsmetoder, att man tar vara på naturgödsel, kvävefixerande grödor etc. som långsiktigt bygger upp mullhalten i jorden.

En positiv utveckling för jordbruket i de fattigaste länderna skulle få stora spridningseffekter i ekonomin, starkt bidra till att minska fattigdomen och i ett viktigt bidrag till att förebygga en global livsmedelskris. Även om livsmedelsproduktion för lokala marknader måste ha högsta prioritet, skulle det också finnas utrymme för exportgrödor.

Jakten på jordbruksmark

Den växande oron för livsmedelsbrist gör att jakten på jordbruksmark blir alltmer intensiv. Många rika och nyrika länder kastar sin blickar särskilt på Afrika i sina strävanden att trygga sin försörjning för framtiden. Inflödet av utländska investeringar har potentiellt mycket positiva effekter, men också faror.

Afrika är den kontinent i världen som har bäst tillgång till outnyttjad eller underutnyttjad odlingsbara mark. Vad som krävs för att utveckla Afrikas potential är investeringar i teknisk utveckling och kunnande. Förbättrad odlingsteknik, bättre vattenvård mm behövs inte bara för att kunna utveckla det afrikanska jordbruket utan också för att förhindra att det går under på grund av miljöförstöring och klimatförändringar.

Utländska investeringar och kunskapsöverföring kan vara gynnsamt, men det är långtifrån självklart. I själva verket finns det en stor oro för att vad som brukar kallas mark-rofferi, "land grabbing" bara blir en ny form av hänsynslös exploatering som lämnar den afrikanska lokalbefolkningen än mer utarmad.

I september 2010 publicerade Världsbanken en rapport om "Large Scale Land Aquisitions". Man har identifierat landinvesteringsprojekt som omfattar totalt 46,6 miljoner hektar, varav huvuddelen i subsahariska Afrika. Banken är i princip positiv till internationella investeringar i jordbrukssektorn. Ändå tvingas man konstatera att de granskade fallen har mer negativa än positiva konsekvenser, åtminstone för lokalbefolkningen och för livsmedelsförsörjningen i de berörda länderna. Investerarna drar nytta av den bristfälliga samhällsstyrningen och frånvaron av legalt skydd för lokalbefolkningen i de länder där de investerar. Det innebär att småbönder och boskapskötare drivs bort från den mark de levat på, ofta utan någon kompensation. Investeringarna ger ofta nog ingen eller obetydligt positiv effekt för lokalbefolkningen i form av sysselsättning eller andra inkomstmöjligheter. Den nya odlingen är inriktad på export, och resultatet är att livsmedelstillgången på den lokala marknaden försämras, trots ökad produktion.

Parallellen till den europeiska kolonialismens plantagejordbruk är uppenbar, och de negativa sociala och ekonomiska konsekvenserna för lokalbefolkningen likartad. Visserligen får investerarna betala arrenden eller köpeskillingar, men de pengarna stannar i allmänhet i statskassan och/eller i fickorna hos det berörda landets regerande elit.

Bland investerarna finns europeiska och amerikanska intressenter, i växande grad Kina och Indien, och Saudiarabien. Saudiarabiens regering har länge varit upptagen med frågan om ur man skulle trygga livsmedelsförsörjningen för det rika ökenlandet. Under en period fokuserade man på att genom konstbevattning få öknen att grönska. Det visade sig dock att konstbevattningen i alltför snabb takt tärde på de underjordiska vattenreserver som användes. Därför har man under senare året bytt strategi, och nu satsar man istället på att köpa upp jordbruksmark i andra länder huvudsakligen i Subsahariska Afrika. Stora investeringar görs nu i grannskapet på andra sidan Röda Havet, Etiopien och Sudan, men också i Västafrika, t. ex Senegal och Mali.

Kampen om fisket

Framför allt Europa har fört en mycket målmedveten politik för att ta över kontrollen av de Afrikanska fiskevattnen. Bakgrunden är den utfiskning av de nordatlantiska vattnen liksom Medelhavet och Östersjön som började få allvarliga konsekvenser redan på 70-talet. Konsekvenserna var tvåfaldiga. Dels kunde Europa inte längre försörjas med fisk från de Europeiska fiskevattnen, dels hotades en på många håll viktig näring av en allvarlig tillbakagång. Lösningen på bägge problemen var densamma, att hitta nya fiskevatten. Och det stod i första hand att finna i Afrika. Nu svarar Afrika för 60 % av Europas fiskförsörjning, och huvuddelen av denna fiska fångas av europeiska fiskeriföretag och förädlas i Europa. Det ekonomiska utbytet för de afrikanska länderna blir i bästa fall begränsat.

3. Den ekologiska utmaningen – överlever Jorden "antropocen"?¹

Vid millennieskiftet år 2000 lanserade nobelpristagaren och atmosfärkemisten Paul Creutzen tanken att den mänskliga påverkan på jordens miljö blivit så signifikant att man borde konstatera att jorden gått in i en ny utvecklingsfas som kunde kallas "antropocen" - Den av människan präglade. Det skulle ersätta den "holocen", som betecknar perioden efter den senaste istiden för 11.500 år sedan. Den tanken har sedan dess fått en allt bredare acceptans i forskarvärlden.

De motiv som brukar anföras att människans inflytande på planetens ekologi är så avgörande så att det rättfärdigar begreppet antropocen är ett antal miljöeffekter. Genom mätningar av iskärnor har man konstaterat kraftigt ökade koncentrationer av växthusgaserna koldioxid och metan sedan mitten av 1900-talet.

Kärnvapensprängningarna sedan 1945 har också lämnat tydliga spår i de geologiska lagren. Urbaniseringen och ett alltmer intensivt jordbruk har medfört ökad erosion och transport av sediment. Halterna av kol, kväve, fosfor och metaller i atmosfären, oceanerna och i jordytan har också förändrats. Människorna påverkar också starkt växt- och djurlivet, med utrotning av ett stort antal arter och spridning av olika invasiva arter till nya områden.

Tillväxtens gränser

Debatten om den materiella tillväxtens effekter på miljön drog igång på allvar på 1960-talet och i början av 1970-talet. 1950- och 1960-talen var en period av oerhört stark ekonomisk tillväxt i den "rika världen". främst Europa och Nordamerika, stimulerad av återuppbyggnadsarbetet efter andra världskriget. Men så småningom började den kapitalistiska tillväxtideologin som präglade utvecklingen att möta alltmer kritik, i synnerhet av en ung generation som aldrig upplevt världskrigens och mellankrigstidens umbäranden. 1968 kom att bli kulmen på en vänsterinriktad ungdomsrevolt som spred sig i olika former över hela västvärlden. Där drömde man om en socialistisk revolution. I Östeuropa var drömmen hos den unga generationen i stället att kasta av sig det kommunistiska förtrycket.

¹ Antropocen: Tidsålder då Jordens utveckling präglas av människan.

Men det var inte bara rebelliska ungdomar som ifrågasatte det rådande ekonomiska systemet, utan också många forskare. En forskargrupp som fick ett starkt genomslag i debatten var den s.k. Romklubben med en rad ledande ekonomer, ekologer och andra forskare från ledande universitet runt om i världen. De publicerade i samarbete med MIT, Michigan Institute for Technology år 1972 en rapport om Tillväxtens Gränser.

Rapporten uppmärksammade den exponentiella tillväxtens dramatik. Det är en tillväxt som kan uttryckas i procent, som beskriver en allt brantare uppåtgående kurva varefter procentsatsen beräknas på ett allt högra tal. Det gör att en tillväxt på relativt blygsamma 2 % innebär en fördubbling på 35 år och därmed blir åtta gånger större än ursprungsvärdet på 105 år. Eftersom en sådan tillväxt inte bara innebär ökade inkomster utan också en ökad förbrukning av råvaror och ökade avfalls- och föroreningsmängder är det rimligt att anta att en varaktig exponentiell tillväxt förr eller senare leder till att avgörande råvarureserver töms ut och/eller att ekosystemets kapacitet att absorbera avfall och föroreningar mätts.

MIT genomförde för projektets räkning en mycket omfattande och avancerad datorsimulering där olika avgörande faktorer utvecklades, med olika antaganden, matades in. Huvudfaktorerna var befolkningsutveckling, livsmedelsförbrukningen per capita, industriproduktionen per capita, föroreningsgraden och naturtillgångarnas utveckling. Alla alternativ som prövades visade på ett sammanbrott före år 2010. (Det är värt att notera att den här bedömningen skedde ett par årtionden innan den ekonomiska uppgången i Syd tog fart. Rapporten redovisar den genomsnittliga tillväxttakten 1961-68 för ett antal länder. Sovjetunionen toppar med 5.6 % följt av USA med 3,45 medan Indien har 1% och Kina 0,3%. En dramatisk skillnad från idag alltså.)

Rapporten kom fram till slutsatsen att det krävs en radikal omläggning, på global nivå, av den ekonomiska politikens inriktning från "global tillväxt" till "global jämvikt". Alternativet var att utvecklingen skulle reglera sig själv genom råvarubrist, fattigdom och svältkatastrofer. Man presenterade ett *hållbart scenario* som hade sin utgångspunkt 1975 och förutsatte följande:

1. Befolkningen stabiliseras genom att födelsetalen blir lika med dödstalen 1975.

2. Industrins användning av naturresurser effektiviseras så att förbrukningen per producerad enhet blir en fjärdedel av vad den var 1970.
3. Politiken inriktas på att stimulera produktion av tjänster inom bl. a. utbildning och mindre av varuproduktion.
4. Mängden föroreningar som alstras av varje enhet producerad i industrin och jordbruket reduceras till en fjärdedel av värdet 1970.
5. Prioritering av investeringar i jordbruket för att säkerställa livsmedelstrygghet för alla.
6. Satsa på ekologiskt hållbara jordbruksmetoder för att öka jordens bördighet och förhindra jordförstöring. Kompostera organiskt avfall också från städerna och återför till jorden.
7. Omfördela investeringskapital från industri till tjänste- och livsmedelsproduktion.

1972 var också året för FN:s första miljökonferens, i Stockholm, och grundandet av FN:s miljöorgan, UNEP, United Nations Environment program.

Stockholmskonferensen följdes 1992 upp av Riokonferensen om Miljö och Utveckling som fokuserade på utmaningarna i tredje världen 1992, och sedan Rio+20 2012.

Romklubbens rapport gav en stark stimulans till miljödebatten i början av 1970-talet. Men i mitten på decenniet inträffade den globala ekonomiska kris, som kom att bli avslutningen på den långa ekonomiska tillväxtperioden. Den gamla rika världen, västvärlden och Sovjetunionen gick in i en mer turbulent period med stora svängningar i ekonomin och en långsiktig trend där man förlorade i konkurrenskraft mot den s. k. tredje världen. Efter ca 15 år ledde utvecklingen till Sovjetunionens fall och det gamla östblockets upplösning. Men också i västvärlden upplevde man återkommande depressioner, industrinedläggningar och växande arbetslöshet. Tillväxtkritiken blev inte så populär längre. I stället kom ett nyliberalt genombrott. Staten måste skära ned sina utgifter, skatterna sänkas och marknaderna avregleras. Så skulle tillväxten sätta fart igen. Och endast genom en tillväxt driven av privat konsumtion skulle resurser skapas för att upptäthålla den sociala välfärden.

Man förnekade dock inte de utmaningar som Romklubben och andra lyfte fram. FN:s världskonferenser 1992 och 2012, och Kyotokonferensen 1997 med Kyotoprotokollet blev genombrott för det globala engagemanget för klimatet.

Men den förhärskande inställningen var att problemen i huvudsak också skulle lösas av marknadskrafterna. Om tillgången på naturresurser skulle börja tryta så skulle priserna öka och därigenom skulle en bättre hushållning drivas fram, tillsammans med nya fyndigheter och effektivare utvinningsmetoder. När de gäller föroreningar kunde det behövas regleringar, men försiktigt så att det inte hämmade tillväxten. Och man kunde peka på praktisk erfarenhet och forskningsresultat som visade på att det effektivaste sättet att hejda befolkningsutveckling var att människor fick det bättre ekonomiskt.

FN slår larm

Men efter millennieskiftet började alarmklockorna ringa alltmer högljutt. Det verkade som om Romklubben och de andra domedagsprofeterna hade rätt och de nyliberala utvecklingsoptimisterna fel. Visst hade den tekniska utvecklingen lett till ett på många sätt effektivare och mindre miljöbelastande resursutnyttjande. Och visst hade standardförbättringar i många länder lett till minskat barnafödande. Men det hjälpte föga. Kurvorna pekade ändå brant åt fel håll. 2012 publicerade FN sin rapport: "Global Environment Outlook – Environment for the future we want" där man varnade för att det ekologiska systemet började närma sig kritiska trösklar. I introduktionsavsnittet framhålls bl. a. följande:

“ Inom jordsystemet – som fungerar som ett enda självreglerande system bestående av kemiska, biologiska och mänskliga komponenter – kan man iaktta effekter av mänskliga aktiviteter på en planetär nivå. Detta har lett forskare till att definiera en ny geologisk period, antropocen, baserad på evidens att atmosfäriska, geologiska, biologiska och andra processer inom jordsystemet förändras genom mänsklig aktivitet. De mest uppenbara förändringarna inkluderar stigande global temperatur och havsnivåer, försurning av haven, allt knutet till ökade emissioner av växthusgaser, särskilt koldioxid och metan. Andra förändringar förorsakade av människorna inbegriper omfattande avskogning och röjning av mark för jordbruk och urbanisering som förorsakar att arter utplånas när deras naturliga habitat förstörs.”

Man konstaterar att påverkan av komplexa, icke-lineära förändringar i den globala ekologin redan får allvarliga konsekvenser för mänskligt välbefinnande på en rad områden:

- Mångfaldiga och interagerande faktorer, som torka i kombination med socio-ekonomiska påfrestningar påverkar mänsklig säkerhet.
- Ökade genomsnittstemperaturer, som passerar tröskelvärden på vissa platser har fått betydande mänskliga hälsoeffekter, som ökad förekomst av malaria och tbc.
- Ökad förekomst och svårighetsgrad av klimathändelser, som översvämningar och torka, påverkar både naturtillgångar och mänsklig säkerhet i mycket högre grad än tidigare.
- Accelererande temperaturförändringar och höjda havsnivåer påverkar mänskligt välbefinnande i vissa områden. Exemplevis påverkas den sociala sammanhållningen i många samhällen, bl.a. med ursprungsbefolkning. Höjda havsnivåer hotar naturresurser och livsmedelssäkerhet i små fattiga ö-stater.
- Omfattande förluster av bio-diversitet och pågående utrotning av arter påverkar tillgången till ekosystemtjänster som fiskemöjligheter och tillgång till medicinalväxter.

Rapporten gör en genomgång av hur internationellt överenskomna miljömål uppnåtts på olika områden och konstaterar att måluppfyllnaden i de flesta fall är låg eller negativ. Det gäller luftkvalitet, jord, sötvatten, haven, biodiversitet och kemiska föroreningar.

Perspektiv till 2050

I OECD-rapporten "Environmental Outlook to 2050" (2012) konstaterade man: "Continued degradation and erosion of natural environmental capital to 2050 are expected to 2050, with the risk of irreversible changes that could endanger two centuries of rising living standards."

Om utvecklingen får fortsätta som hittills förutspår rapporten extremt allvarliga konsekvenser på en rad områden:

Stora klimatförändringar uppstår som en följd av utsläppen av växthusgaser ökar med ca 50%, främst genom att energirelaterade CO₂-utsläpp ökar med 70%. Det skulle leda till att medeltemperaturen i världen blir mellan 3 och 6 grader högre än den förindustriella vid århundradets slut. Man framhåller att det vida överskrider det internationellt överenskomna målet på max två grader. Dittills överenskomna åtgärder räcker inte för att klara tvågradersmålet. Följden skulle bli förändrad nederbörd, ökad avsmältning av glaciärer och

upptining av permafrost och ökad frekvens av extrema väderförhållanden. Det skulle bli svårt för människor och ekosystem att anpassa sig till detta, noterar man.

Förlusten av biodiversitet skulle fortsätta. Detta gäller särskilt i Europa, Asien och Södra Afrika. Det finns ett särskilt mått för att mäta genomsnittlig biodiversitet, Mean Species Abundance, MSA, och den förväntas minska med ytterligare 10% till 2050. Äldre skog, som är viktig för biodiversiteten förväntas minska med 13 % i de berörda regionerna. Faktorer som hotar biodiversiteten är bl. a. förändrad markanvändning t. ex. förändringar inom jord- och skogsbruk och urbanisering, föroreningar och klimatförändringar. Enligt rapporten kan man förvänta sig att klimatförändringar blir den snabbast växande orsaken till förlust av biodiversitet. Man uppskattar att utvecklingen kan leda till förluster av ekosystemtjänster som kan värderas till 2000 – 5000 miljarder US dollar årligen.

Tillgången till sötvatten kommer att ytterligare försämrans i många regioner. Detta beräknas enligt rapporten kunna drabba mer än 40% av världens befolkning, allra värst i norra och södra Afrika samt Syd- och Centralasien. Den globala efterfrågan på vatten beräknas samtidigt öka med 55% framför all för industriproduktion och energiproduktion. Rapporten påpekar att det därför knappast kommer att finnas utrymme för ökad bevattning inom jordbruket. Brist på grundvatten kan komma att bli det största hot mot vattenförsörjningen till jordbruket och även till städerna. Samtidigt blir övergödning av sjöar, vattendrag och hav ett av de viktigaste hoten mot den marina biodiversiteten.

Luftföroreningar blir världens viktigaste miljörelaterade orsak till för tidig död, varnar rapporten. Redan överskrider föroreningsgraden i många städer, särskilt i Asien WHO:s gränsvärden. Fram till 2050 räknar man att antalet dödsfall p.g.a. luftföroreningar fördubblas till 3,6 miljoner per år. Särskilt drabbade blir Kina och Indien. Dödsfall på grund av annan exponering för farliga kemikalier, än genom luften, kommer också att öka.

Men denna utveckling är inte oundviklig, hävdar OECD-rapporten. Att vidta nödvändiga åtgärder gör att stabilisera situationen är till och med ekonomiskt lönsamt. Man pekar särskilt ut några handlingsvägar:

- *Gör förorening dyrare än gröna alternativ, t. ex. genom miljöskatter och utsläppshandel.*
- *Sätt pris på naturresurser och ekosystemtjänster.*
- *Ta bort miljöskadliga subventioner.*
- *Fastställ effektiva regleringar och standards*
- *Stöd grön innovation.*

Parisavtalet 2016

OECD-rapporten var en viktig del av underlaget för de klimatförhandlingar som genomfördes i Paris 2011-15 (COP21) och som ledde fram till Parisavtalet om klimatet som trädde i kraft i november 2016.

Parisavtalets mål är att säkerställa att jordens medeltemperatur inte ökar mer än 2 grader över förindustriell nivå, och att stegringen helst skall ligga närmare 1.5 grader. Genomförandet skall baseras på nationella åtgärdsplaner. Ambitionsnivån skall höjas efter hand och en avstämning skall genomföras vart femte år.

I sin proposition 2016/17:6, som föreslår att riksdagen skall godkänna klimatavtalet, sammanfattar regeringen det så här:

” Ett ramverk för framtida klimatinsatser.

Parisavtalet bygger på och vidareutvecklar det internationella ramverket inom klimatområdet och stärker genomförandet av klimatkonventionen. Både folkrättsligt och politiskt representerar Parisavtalet, tillsammans med klimatkonventionen, ett ramverk för framtida globala klimatinsatser. För första gången har världen ett globalt klimatavtal där alla länder åtar sig att bidra med allt ambitiösare åtaganden utifrån ansvar, förmåga och nationella förutsättningar.

Parisavtalet ger ett rättsligt bindande ramverk och ersätter det tillvägagångssätt som tillämpas enligt Kyotoprotokollet från 1997. Enligt avtalet skall den globala uppvärmningen hållas långt under två grader Celsius och ansträngningar göras för att hålla ökningen under 1,5 grader jämfört med förindustriell nivå. Såväl ländernas nationella åtaganden som det samlade globala arbetet kommer att ses över vart femte år.

Parisavtalet är inte tidsbegränsat och det är det första klimatavtal som etablerar rättsligt bindande åtaganden för alla parter om att de skall ha nationellt fastställda bidrag (NDC, Nationally Determined Contribution) som skall rapporteras in vart femte år. De nationellt fastställda bidragen skall inkludera utsläpps begränsningar och parterna kan också inkludera åtgärder för anpassning, klimatfinansiering, kapacitetsuppbyggnad och tekniköverföring. Nationella bidrag kan genomföras både med inhemska åtgärder och med frivilliga samarbeten med andra parter till exempel i form av överföring av utsläppsminskningar. Avtalet upprättar ett stärkt mättnings- och rapporteringssystem för åtgärder och stöd där varje part skall ge information om utsläpp och upptag av växthusgaser och information om genomförande och fullgörande av sina nationellt fastställda bidrag till utsläpps begränsningar.

Avtalet innehåller inga nya finansieringsåtaganden för industriländerna som går utöver det generella kravet som industriländerna redan har enligt klimatkonventionen att ge stöd till utvecklingsländer. Avtalet innehåller dock bestämmelser om rapportering som gäller klimatfinansiering. Avtalet ger heller inga nya rättsligt bindande åtaganden i frågan om anpassningsåtgärder men stärker de nuvarande ramarna för anpassning eftersom det innehåller ett globalt mål att stärka anpassningsförmågan och motståndskraften mot klimatförändringar och att minska sårbarheten. Förluster och skador orsakade av klimatförändringar diskuteras i en speciell artikel i avtalet men detta innebär inte några nya rättsligt bindande skyldigheter. Även skogens viktiga roll befästs genom en separat artikel. ”

Parisavtalet blev storpolitiskt drama i och med att USA:s president, Donald Trump förklarade att han ville att USA skulle lämna avtalet. Som med så många av hans vallöften har det visat sig vara svårare att verkställa än att utlova. Men intentionen är klar, och det är allvarligt nog.

Däremot har farhågorna att Trumps utspel skulle leda till en allmän fanflykt från gjorda utfästelser inte besannats, snarare tvärtom. När USA kastat av sig ledartröjan tävlar andra, Kina, EU och Indien om att fånga upp den. I USA är det också många delstater, kommuner och företag som klargjort att de för sin del tänker hålla fast vid avtalet. Man kan också se hur näringslivets intresse stegrats alltmer. Man ser att framtiden ligger i klimatsmarta lösningar, medan klimatfarlig verksamhet är på väg ut. Inte minst tydligt är det på

energiområdet, där olja och kol (liksom kärnkraft) snabbt tappar i konkurrenskraft mot förnybara energikällor som solpaneler och vindkraft.

En anledning till att snabbt växande ekonomiska bjässar som Kina och Indien nu går in stenhårt i klimatarbetet är det faktum att man redan börjar märka konsekvenserna av luftföroreningar och väderkatastrofer, och att det hotar deras ekonomiska utveckling. Nya rapporter pekar ju dessutom på att klimatförändringarna går fortare än vad man förutsåg bara för något år sedan.

Klimat och hälsa

I oktober 2017 lanserades en ny rapportserie om klimatförändringarnas hälsoeffekter, the Lancet Countdown, av den globalt ledande medicinska vetenskapliga tidskriften The Lancet. Bakom rapporterna ligger ett samarbete mellan 24 universitet och forskningsinstitut och organisationer som Världshälsoorganisationen, WHO, Världsmeteorologiska organisationen WMO och Världsbanken. I den nu publicerade första rapporten konstateras att sedan år 2000 har antalet väderkatastrofer ökat med 46%. Mängden utfört fysiskt arbete beräknas globalt ha minskat med 5,3% motsvarande nära en miljon årsarbeten på grund av för höga temperaturer. De klimatrelaterade väderkatastroferna ledde under 2016 till ekonomiska förluster som beräknas till 129 miljarder dollar. Hälsomässigt drabbas de äldre särskilt hårt av värmeböljor och 2016 beräknas 125 miljoner äldre (65+), ha drabbats.

Värmeböljor, svåra oväder, översvämningar och torkkatastrofer påverkar människors hälsa både psykiskt och fysiskt på en lång rad sätt, inklusive depressioner, uttorkning, spridning av smittsamma sjukdomar mm, konstaterar rapporten. Men värst av allt är kanske konsekvenserna för livsmedelsförsörjningen, och den ökande risken för svält och undernäring. Man påpekar att undernäring för barn under 5 år riskerar att leda till livslånga skador. Antalet drabbade barn i Afrika kan öka med nio miljoner fram till sekelskiftet, befarar rapporten. Om nuvarande utveckling fortsätter kan under samma tidsperiod en miljard människor tvingas fly undan värmekatastrofer och framför allt stigande havsnivåer.

Man konstaterar att det inte är en teknisk eller ekonomisk fråga om man kan hejda klimatkatastrofen. Tekniska lösningar finns och det är mycket lönsamt. Vad som krävs är politisk vilja.

Att klara klimatkrisen är alltså en gigantisk utmaning för mänskligheten. Men ingen omöjlighet! Krismedvetandet och viljan att göra något växer globalt bland politiker, inom näringslivet, inom civilsamhället och bland enskilda människor. Det kommer att bli stora påfrestningar, men ju kraftfullare vi handlar nu, desto möjligare blir det att hantera.

4. De maktpolitiska utmaningarna - krig och maktkamp eller fred och folkstyre

Säkerhetspolitiska utmaningar och demokratiska – kampen om resurserna

Världspolitiken har så länge vi kan se bakåt i tiden präglats av kampen om resurserna. Men också av olika föreställningar av vilka som är vi, och vilka som är dom. En av de starkaste sammanhållande och åtskiljande krafterna genom historien är religionen. Andra kulturella identitetsskapare kan vara språkgemenskap och känslan av att tillhöra en nation eller en stam. I modern tid har också politisk ideologi kommit att spela en roll. En biologiskt betingad identitetsskapare är "ras", ofta bestämd främst av hudfärg.

De senaste två hundra åren har präglats av en europeisk (inkl. bl. a. USA och Ryssland) ekonomisk, politisk och militär världsdominans. Under den perioden byggdes det upp en föreställning om européernas, den "vita rasens" överlägsenhet som fick motivera ett massivt förtryck av andra folk, med slaveri och kolonial utsugning. I själva verket var det två tekniska innovationer som lade grunden till denna världserövring. Det ena var att européerna insåg att det av kineserna utvecklade krutet kunde användas, inte bara för fyrverkerier, utan också för att döda människor i stor skala. Det andra var utvecklandet av en överlägsen seglings- och skeppsbyggnadsteknik. Med hjälp av kanoner och välseglande skepp kunde européerna ta kontroll över världshandeln under 15- och 1600-talen. Det skapade så förutsättningarna för att den industriella revolutionen kunde påbörjas i England på 1700-talet, för att sedan sprida sig till resten av Europa samt Nordamerika. Kolonialismen medförde att den däremot inte spreds till resten av världen (utom Japan).

Den industriella revolutionen skapade ett behov av omätliga mängder råvaror, och möjliggjorde alltmer avancerade vapen och transportmedel. Sammantaget skapade utvecklingen ett behov av att få tillgång till all världens råvaruresurser och medel till att skaffa sig det. Den världsekonomi som kolonialismen byggde upp baserades just på detta.. Den "vita" världen, Europa och i synnerhet Västeuropa samt Nordamerika monopoliserade industriproduktionen, och kolonierna tilldelades rollen av råvaruleverantör och marknad för billiga industrivaror.

Den tidens, 1800-talets och det tidiga 1900-talets krig var dels kolonialkrig där olika europeiska länder krigade mot lokala folk för att lägga under sig nya eller

utvidgade kolonier eller kväsa upprorsförsök. Dels var det uppgörelser mellan olika europeiska stater eller allianser om maktbalansen i Europa, men inte sällan också om uppdelningen dem emellan av olika utomeuropeiska territorier.

Latinamerika var den kontinent som först koloniserades av européerna, redan på 1500-talet. Man frigjorde sig också från kolonialmakterna Spanien och Portugal redan i början av 1800-talet, innan den europeiska erövringen av Afrika och Asien tagit fart på allvar. Men det var inte ursprungsbefolkningen som återfick sin frihet, utan de vita kolonistörernas ättlingar behöll kontrollen. Vi fick en situation med en härkande vit elit och en underklass bestående i huvudsak av människor med indianskt och afrikansk ursprung, d.v.s. ursprungsbefolkning resp. ättlingar till slavar. Kampen om den ekonomiska och politiska makten har i huvudsak förts inom den vita eliten, men då och då har det uppstått folkliga uppror i olika länder som regelmässigt krossats genom blodiga massakrer.

Efter de spanska och portugisiska kolonialväldenas fall försökte de ledande europeiska kolonialmakterna, Frankrike och framför allt Storbritannien skaffa sig ett ökat inflytande. Men 1823 utfärdade den amerikanske presidenten James Monroe den s.k. Monroedoktrinen som klargjorde att Latinamerika var amerikanskt intresseområde och att USA inte skulle tolerera någon europeisk inblandning. Det första allvarliga testet på den doktrinen var när Sovjetunionen 1962 installerade robotar på Kuba vilket utlöste den s.k. Kubakrisen som slutade med att Sovjet drog tillbaka sina militära installationer.

1900-talets två världskrig, och den mellanliggande ekonomiska depressionen på 1930-talet, tömde ut mycket av de europeiska stormakternas kraft. Avvecklingen av kolonialväldena inleddes efter andra världskriget, först i Asien där Indiens frigörelse 1947 blev det mest avgörande steget. Till Afrika kom friheten först tjugo år senare, i mitten på 1960-talet. Helt avkoloniserat blev Afrika inte förrän på 1990-talet efter det att Portugal tvingats släppa sina kolonier, Angola, Mozambique, Guinea (Bissau) samt Cap Verde, och de vita minoritetsstyrena i Sydafrika, Rhodesia (Zimbabwe) och Sydvästafrika (Namibia) tvingats ge upp.

Men makten över världen och världsekonomin fanns kvar i den Globala Norden (Global North), fast nu förskjuten till USA och Sovjetunionen. Den senare delen av 1900-talet kom politiskt helt att präglas av rivaliteten mellan dessa två makter och deras allianser – det kalla kriget.

Kamp om makten och resurserna – det kalla kriget och postkoloniala krig.

Det kalla kriget mellan USA och Sovjetunionen dominerade världspolitiken under nästan ett halvsekel, från slutet av 1940-talet till början av 1990-talet. Det inte bara höll hotet om ett allt förödande kärnvapenkrig hängande över mänskligheten. Det hade också en förkvävande inverkan på demokratiutvecklingen i stora delar av tredje världen. Att Sovjetunionen såg som sin globala uppgift att stödja utbredningen av socialistiska enpartistater i världen var ju tämligen självklart. USA och övriga västmakter framställde sig gärna som demokratins förkämpar men föredrog ofta diktaturer, gärna militärdiktaturer, som allierade. Dem visste man var man hade, medan fria val var notoriskt otillförlitliga. Historien efter Andra Världskriget visar en rad exempel på hur USA på olika sätt medverkat till att störta demokratiskt valda regimer : Iran, Dominikanska Republiken, Chile, Palestina, Egypten. Man höll också apartheidsystemet Sydafrika under armarna till det kalla krigets slut.

Det kalla kriget ledde aldrig till något storkrig mellan de bägge supermakterna men till ett antal lokala och regionala kraftmätningar. De värsta ägde rum i Ostasien. Koreakriget bröt ut 1950 och ledde till ett vapenstillestånd 1953. Men trots en överenskommelse om en fredsprocess 2007 är ännu inget fredsavtal i sikte. Spänningsnivån är, när detta skrivs vintern 2017/18, tvärtom högre än på mycket länge. Bara några år senare 1955 drog nästa storkrig i Ostasien, Vietnamkriget igång, och skulle fortsätta i 20 år till 1975. Mönstret var på sitt sätt likartad. Vietnam var också delat mellan en kommunistisk regim i norr, stödd av Sovjetunionen och Kina och en militärdiktatur i söder, stödd av USA. Grannländerna Laos och Kambodja drogs också in, med ett likartat konfliktmönster. Vietnamkriget blev ett svårt nederlag för USA, och därmed något av en vändpunkt för bilden av USA som militärt oöverbinnerligt.

Efter det kalla kriget

Det kalla krigets slut öppnade nya möjligheter för demokratisträvanden. I Afrika föll det sydafrikanska apartheidsystemet och det sände en demokratiseringsvåg över kontinenten. Sydvästafrika blev Namibia, Rhodesia blev Zimbabwe. I Mozambique och Angola bilades inbördeskrigen och flerpartisystem infördes. I den ena landet efter det andra i Afrika liksom i Latinamerika och Asien

avskaffades enpartisystemen, och i andra störtades militärdiktaturer. Detta är process som fortsatt de senaste 20 åren, med många allvarliga bakslag förvisso, men med en tydlig trend mot färre inbördeskrig och fler någorlunda fungerade demokratier.

Den ”europiska” världsdominansen går nu mot sitt slut. Det innebär betydelsefulla strukturförändringar och påfrestningar som inte minst drabbar utsatta grupper i de gamla rika länderna. Nya ekonomier i de tidigare underkuvade delarna av världen växer snabbt och begär sin del av kakan. Samtidigt har den rika världen byggt upp en överkonsumtion som överstiger vad jordklotet förmår bära i längden. Struktur-, miljö- och maktförändringar skapar spänningar och konflikter.

Den nya Öst-Västkonflikten – kampen om Mellanöstern.

Det kalla kriget kom snart att följas av en ny global Öst-Västkonflikt. Den hade långa rötter, men den kom att dominera världspolitiken i och med attacken på World Trade Center 9/11 2001, som föranledde den dåvarande presidenten George W Bush att deklarerera ”kriget mot terrorismen”. Detta krig har fått karaktären av ett tvåfrontsrig . Dels ett konventionellt territoriellt krig som utspelar sig i Mellanöstern, dels terroraktioner som utspelar sig i Mellanöstern, men också i Europa och USA. Det är något nytt. De nordliga stormakterna har under ett par århundrade vant sig vid att kunna föra krig i andra delar av världen utan att deras motståndare haft några möjligheter att slå tillbaka på deras hemmafronter. Det har nu förändrats, med dramatiska konsekvenser.

Åtminstone i västvärlden går debatten het om vad detta krig egentligen handlar om. Bush deklarerade att det var västvärldens kamp för frihet och demokrati. Men hur väl stämmer det med verkligheten? I USA väckte den trestjärnige generalen *Daniel P Bolger* hösten 2014 uppståndelse med boken ”*Why we lost*”, baserad på erfarenheter från USA:s krig i Irak och Afghanistan. Där säger han ” Jag är general i den amerikanska armén och jag förlorade kriget mot terrorismen.” Skälet var att ” vi förstod aldrig fienden”.

Den sydafrikanske ekonomen *Sampie Terreblanche* talar i sitt verk ”*Western Empires*” (2014) om den ”eurocentriska” tankeskolan. Västvärldens världsdominans är, enligt denna, helt ett resultat av den europeiska civilisationens överlägsenhet. Under kolonialismen talade man om ”the white

man's burden" och "la mission civilisatoire" – européernas civilisatoriska mission. I dag heter det att vi kämpar för frihet och demokrati. De som gör våldsamt motstånd mot västmakterna och deras allierade är följaktligen fiender till dessa värden. "De hatar vår frihet", som George W. Bush sa. Terrorismen förklaras gärna med religiös fanatism och ren ondska.

En helt annan slutsats kommer den kända brittiska religionshistoriker *Karen Armstrong* fram till i sitt verk "Med Gud på vår sida – religion och våld genom historien" (2014). Efter en genomgång av olika religionskrig genom tiderna blir slutsatsen att orsaken alltid är kampen om makt och materiella resurser. Däremot används religionen ofta som mobiliseringskraft.

Vill man avmystifiera jihadismen och söka svaret i Mellanösterns moderna historia kan man t.ex. läsa *Ingmar Karlssons Roten till det onda* (2016). Han skildrar hur Storbritannien och Frankrike för hundra år sedan kom överens om uppdelningen av den arabiska delen av det gamla Osmanska riket, det så kallade Sykes-Picotavtalet. Att förhindra tillkomsten av en enad arabisk stat i "den bördiga halvmånen" och säkra sin kontroll har därefter varit den gemensamma ambitionen för de i övrigt rivaliserande stormakterna.

Under hela efterkrigstiden har således kontrollen över Mellanöstern, med dess livsviktiga oljetillgångar och strategiska läge, haft högsta geopolitiska prioritet för i synnerhet USA. Det har skett till priset av många och blodiga krig som drabbat civilbefolkningen i regionen hårt. Frihet, demokrati eller mänskliga rättigheter för den arabiska befolkningen har knappast varit med på agendan.

I Mellanöstern har det alltid funnits ett nationalistiskt motstånd mot Västs dominans. Under det kalla kriget kom det framför allt från den sekulära och vänsterinriktade Bath-rörelsen med stöd från Sovjetunionen. Men som islamologen *Anne Sofie Roald* konstaterar i sin klassiska bok "Islam – Historia, tro, nytolkning" (2005) vaknade efter arabstaternas nederlag i sexdagarskriget 1967 nya tankar om att bygga på den egna kulturtraditionen i stället för den europeiska. "Kommunismen hade misslyckats, socialismen och kapitalismen likaså. 'Nu återstår bara islam' hette det..."

Roald skildrar hur islamismen, till skillnad från vänsternationalismen, kom att få en djup folklig förankring. Liksom andra ideologier, kom den också att utvecklas dels i en radikal och revolutionär riktning, dels i en moderat och reformistisk.

Det reformistiska Muslimska Brödrskapet blev den viktigaste folkliga politiska rörelsen i större delen av den huvudsakligen sunnitiska arabvärlden. En motsvarande utveckling ägde rum i länder där shia-islam är stark, som Iran. Men även den moderata islamismen har hela tiden mötts med skepsis i Väst. Delvis på grund av dess starkt socialkonservativa värderingar men kanske mest på grund av dess strävan att "befria" den muslimska världen från främmande, främst västlig, politisk, ekonomisk och kulturell dominans. Den extrema och våldsbejakande islamismen passade samtidigt bättre in i den etablerade berättelsen om västvärldens kamp för friheten mot extremismens mörka krafter. Islamismen har fått ersätta Marxismen som ondskans ideologi.

"Kriget mot terrorismen" efter 11/9 2001 har inneburit en våldsexplosion i Mellanöstern. Västmakternas invasion av Afghanistan samma år skördade mer än hundra tusen dödoffer och drev hundratusentals på flykt. Invasionen i Irak 2003 ledde till 200.000 civila döda direkt och ytterligare 700.000 som en följd av svält och andra umbärande, främst i sunnidominerade områden. Det var ur detta IS föddes!

"Den arabiska våren"

Barack Obama väckte stora förhoppningar med sitt Kairotal 2009. Där efterlyste han en ny relation till arabvärlden, präglad av positivt samarbete, frihet och demokratisk utveckling. Det möttes med stor glädje i arabvärlden och bidrog säkert till att uppmuntra det som skulle bli den arabiska våren 2011.

Den "arabiska våren" började i Tunisien men kom att leda till demokratiuppror i stora delar av Nordafrika och Mellanöstern. Den fick styrka av att frustrerade ungdomar, mest studenter och andra ur den urbana medelklassen, ofta med sekulära liberala eller socialistiska värderingar, gjorde gemensam sak med det välorganiserade och folkligt brett förankrade Muslimska Brödrskapet. I Tunisien och Egypten ledde upproret till en regimförändring under i stort sett fredliga former. I Libyen däremot utbröt ett inbördeskrig som relativt snabbt ledde till en seger för rebellsidan tack vare ett omfattande flygunderstöd lett av NATO. En seger som snart övergick i kaos. I andra länder i regionen lyckades regimerna kväsa upproren med varierande grad av brutalitet, utom i Syrien och Jemen där situationen urartade till ett långvarigt inbördeskrig.

Tunisien blev det enda landet där demokratiupproret så småningom ledde fram till en någorlunda stabil demokrati. Vägen dit gick genom många kriser och möjliggjordes genom en framgångsrik uppgörelse mellan islamistiska och sekulära partier. I Libyen kom däremot situationen att präglas av den maktkamp mellan olika klaner som historiskt har karaktäriserat landet, med då och då uppblussande våldsamheter.

I Egypten, det folkrikaste landet i regionen, visade de demokratiska val som hölls, i början av 2012, till parlamentet och ca ett halvår senare till presidentposten, ett starkt stöd för de islamistiska partierna. Däremot fick de sekulära partierna ett svagt stöd. I sin frustration bojkottade dessa den fortsatta demokratiprocessen. Många stödde istället militärens och byråkratins åtgärder för att hindra det demokratiskt valda parlamentet från att sammanträda och försök att stoppa arbetet med en ny, mer demokratisk, konstitution. Samtidigt ledde den snabbt förvärrade ekonomiska krisen, delvis förorsakad av den ekonomiskt mäktiga krigsmakten, till ett allt starkare folkligt missnöje, med omfattande demonstrationer som följde. Detta i sin tur banade väg för militärens återtagande av makten sommaren 2013.

Förväntningarna var från början höga att Västmakterna, och i synnerhet USA skulle stödja demokratisträvandena. Men realpolitiken avgjorde. USA-allierade Saudiarabien slog till mot demokratiförsöken i Bahrein och Jemen och stödde militärens återtagande av makten i Egypten. Ryssland och Iran stödde Assadregimens krossande av demokratirörelsen i Syrien. Facit är ännu pågående förödande krig i Syrien och Jemen och i Egypten ett ännu hårdare förtryck än under Mubarak. Detta har skett med ”den demokratiska västvärldens” passiva och ibland aktiva stöd.

Jihadismen tar över – kriget mot IS, och därefter

Många bedömare varnade för att det blodiga krossandet av demokratiupproren skulle leda till en radikaliserings. Det var just vad som skedde. Extrema islamistiska rörelser som IS, al-Nusra och al-Qaida tog över initiativet från ursprungligen fredliga demonstranter.

Västmakternas passivitet när demokratirörelsen krossades motiverades, bl.a. av president Obama med att USA borde minska sitt militära engagemang i omvärlden, när inte vitala amerikanska säkerhetsintressen stod på spel. Det

som kom förutsättningarna att ändras var IS territoriella erövringar i Irak och i Syrien.

IS spektakulära grymheter, i synnerhet mot religiösa minoriteter som jazidier och kristna underlättade argumenteringen för att angripa dem med massivt våld. Men tyvärr är deras grymhet inte unik. Assads bombkrig i Syrien, Saudiarabiens i Jemen – av FN beskrivet som vår tids värsta humanitära katastrof, eller för den delen USA:s och Rysslands bombkrig, har minst lika förfärliga konsekvenser för civilbefolkningen. Nej det som gjorde att en massiv militär insats mot IS bedömdes som nödvändig var att det hotade att omintetgöra Sykes-Picoavtalets uppdelning och skapa en sunniarabisk stormakt av Syrien och norra Irak. Det skulle allvarligt hota Västmakternas, och även Rysslands, geostrategiska intressen i Mellanöstern, inklusive kontrollen över viktiga oljetillgångar.

USA-alliansen valde, i sin strävan att "förintä" IS en strategi baserad på massivt våld mot stora befolkningscentra som Faludja, Raqa och Mosul. Strategin har varit framgångsrik så till vida att den sunniarabiska statsbildning, "Kalifatet" som IS försökt skapa i Syrien och norra Irak har, krossats. Men priset i form av humanitära katastrofer och allmän förödelse är enorm. Riktigt hur omfattande vet vi inte än men man kan räkna med tiotusentals döda och över en miljon människor på flykt under fruktansvärda umbäranden. Stora delar av de drabbade storstäderna ligger i ruiner.

Frågan är vad som uppnåtts med detta fruktansvärda krig. Målsättningar som uttryck från företrädare för USA-alliansen kan sammanfattas så här

- Befria civilbefolkningen från IS terror och förtryck
- Bekämpa terrorismen
- Skapa stabilitet i området och värna Västs geostrategiska intressen.

Nu beskrivs Mosul och Raqas i västliga media som "befriade." Men frågan är den miljon människor som kriget fördrivit, som sett sina anhöriga dödas och hem bombas sönder av USA:s flyg, upplever sig som "befriade." Vittnesmål från Mosul är inte så tillförlitliga eftersom den som inte ensidigt fördömer IS, enligt MR-organisationer, riskerar att stämplas som IS-anhängare, fängslas, torteras och kanske avrättning. I själva verket kan föreställningen att USA-alliansen

skulle hälsas som befriare i Mosul, Raqa och andra områden visa sig vara en farlig illusion.

En viktig bakgrund till konflikten är att befolkningsmajoriteten i Syrien och norra Irak består av sunniaraber. Assadregimen bygger på en liten shiitisk sekt, Alawiterna, som fick sin maktställning genom att den franska kolonialmakten gärna rekryterade dem till armén så att de sen dominerade krigsmakten, och behållit makten genom ett ofta grymt förtryck av majoriteten. I Irak ledde USA-invasionen till att en Shiadominerad regim kom till makten i Baghdad, och också utsatte sunniterna i norr, som uppfattades som lojala med Saddam Husein, för ett blodigt förtryck. Därför hälsades IS som befriare i Faludja, Mosul och Raqa. Även om människorna där upplevt förtryck också av IS är skräcken för de gamla tyrannerna, och även för den kurdiska milisen förmodligen ännu värre, och naturligtvis bekräftad av krigsupplevelserna.

Mot den bakgrunden är det inte heller sannolikt att det andra målet, att bekämpa terrorismen kommer att lyckas. Idag är det väl knappas någon seriös bedömare som menar att den militära segern över IS kommer att leda till mindre terrorism. Tvärtom tycks IS förluster på marken få dem att gå över från att vara en huvudsakligen territoriell upprorsrörelse till en renodlad terrororganisation. Berättelsen om Aleppo, Faludja, Mosul och Raqa kan effektivt användas i IS' och andra jihadisters hatbudskap som når ut i arabvärlden, men också till sunnimuslimerna runt om i världen. Och då talar vi om nära en fjärdedel av mänskligheten!

USA (och Ryssland) med allierade har vunnit det militära och territoriella kriget mot IS. Men frågan är om USA uppnår det tredje målet. Att skapa stabilitet i området och värna Västs geostrategiska intressen. I stället för det hotande Kalifatet är nu en shiitiskt allians på väg att uppstå, omfattande Iran, Irak och Syrien, med nära relationer till Ryssland. Vi ser nu ett växande hot om en ny våldsam konflikt mellan denna Shia-allians och ett antal sunnistater med Saudiarabien i spetsen och med USA och Ryssland djupt inblandade på var sin sida.

Läget kompliceras ytterligare av kurdernas situation. De utgör en betydande nationalitet i Mellanöstern som omfattar 35-40 miljoner människor. I samband med det osmanska väldets sammanbrott hoppades kurderna liksom andra

nationaliteter att få bilda sin egen nationalstat. Men det hoppet sveks genom kolonialmakternas uppdelning och folket splittrades mellan Turkiet, Iran, Irak och Syrien. Sedan dess har kurdernas historia präglats av olika mer eller mindre förtvivlade försök, inklusive gerillakrig och terrorism, att vinna sin frihet. I kriget mot IS kom kurdiska Peshmergastyrkor att spela en avgörande roll, som hjälpte USA att inte behöva skicka stora markstyrkor. Det väckte ett nytt hopp om att kunna skapa en självständig kurdisk stat. Men allt tyder på att de förhoppningarna åter igen kommer att svikas. Både Turkiet och Irak är beredda att göra allt för att förhindra en sådan utveckling och USA är inte intresserad. År 2018 inleddes med strider mellan NATO-landet Turkiet och de USA-allierade Peshmergastyrkorna i norra Syrien.

Vill man bestående stävja extremism och jihadism och främja fred och stabilitet i Mellanöstern måste man bygga en fredsstrategi som tar de "västliga värdena" om fred, demokrati och mänskliga rättigheter på allvar. I Syrien och Irak behövs fredsuppgörelser som ger också den sunniarabiska befolkningen ett annat framtidshopp än det jihadisterna erbjuder. Och västvärlden måste vara beredd att satsa mycket stora resurser på en återuppbyggnad av de krigshärjade områdena. I dag ser vi inga kraftfulla initiativ åt det hållet på politisk nivå.

Mellanösternkonflikten illustrerar en utveckling i världspolitiken där massivt våld blir ett alltmer "normalt"! Medel. Men den stärker också erfarenheten att detta är en svårhanterad taktik som sällan ger avsedd effekt.

Den nya supermakten

Kinas utveckling har spelat en avgörande roll för framväxten av den nya ekonomiska världsordning som vi nu ser ta form. Vi ser också hur detta kommer att leda till en ny maktbalans i världen. Den partikongress med Kinas Kommunistiska Parti som, ägde rum i oktober 2017, beskrivs allmänt som inledningen till en ny epok i Kinas utveckling. Landet stiger fram som den nya supermakten. Man gör det med en ledare Xi Jinping som gör anspråk på att vara den störste efter Mao Tsetung. Och partiet ställer upp på det, markerat genom att hans Tankar skrivs in i partistadgan som ett nytt politiskt rättesnöre vid sidan av Maos.

Ur ett kinesiskt perspektiv är detta, att göra anspråk på supermaktsstatus, egentligen bara en återgång till ett normaltillstånd. Före Europas framväxt som

världsdominant var Kina sannolikt världens största ekonomi under flera århundraden med kanske närmare en tredjedel av världsproduktionen. Men 1800-talet innebar en dramatisk nedgång och landets svarade så småningom bara för några få procent av världsproduktionen. Efter kejsardömet fall 1913 följde en turbulent period, inklusive japansk ockupation, till dess att kommunisterna efter ett blodigt inbördeskrig tog över makten 1949. Det kommunistiska Kina räknades länge som en del av Sovjetunionens maktsfär. Men så småningom blev det istället en politisk och ideologisk rival. Under 1960-talets globala vänstervåg var det framför allt maoismen som blev den stora inspirationskällan för revolutionärer över hela världen.

Ekonomiskt var däremot framstegen långsamma. Man hämtade sig visserligen från inbördeskrigets totala misär och svältkatastrofer, men den socialistiska planekonomin var inte mer framgångsrik i Kina än i Sovjetunionen.

En ny tid började när Deng Hsiaoping kom till makten 1978 efter två år av maktkamp som följde på Maos död. Han tog initiativ till en radikal omläggning av Kinas ekonomi. Planekonomin och folkkommunerna skrotades och en kapitalistisk ekonomi infördes på det drastiska sätt som enbart är tänkbart i Kina. Däremot var det inte tal om någon politisk liberalisering, utan kommunistpartiet behöll sitt grepp om makten. Det visade sig med fasansfull tydlighet 1989 då kinesisk militär sköt ner tusentals fredliga demokratidemonstranter i massakern på Himmelska Fridens Torg i Peking.

Ekonomiskt har den nya politiken varit extremt framgångsrik. Kina har stabilt uppvisat tvåsiffriga tillväxttal och blivit en världsledande handelsnation och investerare. Den snabbt ökade ekonomiska tillväxten i stora delar av tredje världen. Inte minst Afrika, kan i hög grad tillskrivas Kinas efterfrågan på råvaror och omfattande investeringar. I Kina självt har en köpkraftig över- och medelklass vuxit fram och flera hundra miljoner människor lyfts ur fattigdom.

Det land som Xi Jinping nu råder över med järnhand är världens näst största ekonomi mätt i total BNP. Men eftersom valutan, yuan, är undervärderad räknar man att landet redan nu är världens största ekonomi mätt i s.k. köpkraftsjusterad BNP. Inom några år räknar man med att Kina är störst hur man än räknar, kanske med Indien som tvåa snarare än USA.

Kina har länge haft en låg utrikespolitisk profil. Xi Jinping har framgångsrikt ägnat sig åt att stärka sin ställning inom partiet och landet. Nu är det tydligt att han mer kommer att ägna sig åt att stärka Kinas ställning i världen, inte bara ekonomiskt utan också politiskt och ideologiskt.

Än så länge gäller Kinas strategiska intresse i första hand områdena kring Sydkinesiska sjön. Sedan andra världskriget har USA en mycket stor närvaro där, med allierade som Japan, Sydkorea, Taiwan och Filippinerna. Kinas ambition är mycket tydlig att eliminera USA:s inflytande och ersätta det med en kinesisk militär och politisk dominans. Det är naturligtvis ett ganska långsiktigt projekt, men man kan redan nu se hur osäkerheten ökar bland USA:s allierade.

Nu satsar Kina också på att vidga sin intressesfär västerut, mot Centralasien och Västasien/Mellanöstern och vidare mot Europa och Afrika. Prestigeprojektet "den nya sidenvägen", med omfattande investeringar i infrastruktur i olika länder, är ett uttryck för detta.

Kina är än så länge en militär dvärg jämfört med USA, men upprustning pågår och landet har ekonomiska muskler nog att komma i kapp inom en inte alltför avlägsen framtid. Kinas kombination av auktoritärt styrelsesätt och en framgångsrik ekonomi är lockande för många politiska ledare runt om i världen. Den djupa ledningskris som USA just nu befinner sig i ger Xi Jinping extra möjligheter att göra USA rangen som världsledare stridig. Det är oroväckande för demokratins ställning i världen. Men ett positivt inslag är att det område där han varit snabbast att rycka åt sig den övergivna ledartröjan gäller kampen mot klimathotet och för en bättre miljö.

Vi kan räkna med att vi är på väg mot en ny global maktordning. Från det kalla kriget dualistiska värld, via USA:s roll som "den enda supermakten" är vi nu på väg mot en multipolär värld dominerad av Kina, USA, EU och Indien och med ett antal mindre stormakter som Ryssland, Brasilien, Japan och några till.

5. Sociala och kulturella utmaningar - migration, utanförskap och nationalism

Migrationen upplevs som en av de allra största utmaningarna i vår tid. Orsakerna till vår tids växande folkvandringar är många – krig och konflikter, klimateffekter och allmän fattigdom. En bakomliggande drivkraft är uppdelningen av världen i två delar, en rik, välordnad, relativt fredlig och rättssäker och en fattig, kaotisk, fylld av konflikter och vanstyre - den postkoloniala världsordningen.

Kolonialismen och industrialismen skapade en historiskt enastående rikedom bland européerna i och utanför Europa. Men för alla andra fördjupades fattigdomen. Till omkring år 1700 var det inga stora ekonomiska skillnader mellan olika regioner i världen. Idag har en genomsnittlig afrikan ungefär en tjugonedel att leva på jämfört med en genomsnittlig västeuropé.

När kolonialismen avvecklades under den senare delen av 1900-talet kvarstod ekonomiska strukturer som hittills gett den europeiserade världen ett stort övertag. De nya staterna byggde på européernas koloniala struktur, utan hänsyn till historiska och kulturella gemenskaper och präglas ofta av etniska motsättningar som kolonialmakterna inte sällan underblåst som en del av sin maktstrategi.

Fattigdomen, kampen om bristande resurser, numera förvärrade av klimatbetingad naturförstörelse, göder konflikter och tvingar människor på flykt. De nordliga stormakterna fortsätter också sin kamp för politisk och ekonomisk makt. I nästan alla de konflikter som skapar dagens flyktingkatastrofer är stormakternas maktpolitik och interventioner en viktig, ibland avgörande, faktor. Det gäller Afghanistan, Irak, Syrien, Palestina, Libyen, Somalia. Jemen med flera.

Huvuddelen av världens 65 miljoner flyktingar sitter fast i närområdet ofta under helt olidliga omständigheter. Men den mer begränsade ström av flyktingar och ekonomiska migranter som når Europa och Nordamerika har ändå haft en genomgripande effekt på det politiska klimatet i världens rika länder. En orsak till detta är att den sammanfaller med att västvärldens tidigare industriella dominans, med rötter i kolonialismen, nu är över. Europeisk och

nordamerikansk varuproduktion förlorar sin konkurrenskraft gentemot andra delar av världen. Tillväxten finns i stället i avancerad tjänste- och kunskapsproduktion av olika slag. Kvar har blivit en traditionell arbetar- och småföretagarklass i synnerhet i småorter och på landsbygden som sett utvecklingen lämna dem bakom sig. Där hittar man högerpopulismens rekryteringsbas. Särkilt påtagligt är detta i länder och regioner där näringslivets förnyelse har gått trögt.

Det utanförskap som detta skapar konfronteras med ett annat som handlar om migranterna, de som aldrig släppts in i det "vita" finrummet. De är inte bara nykomlingar utan också ättlingar till dem som invandrat under gågna årtionden, ofta från utarmade tidigare europeiska kolonier, och som välkomnats hit som billig arbetskraft. I många fall utgör dessa en stor och svårt alienerad befolkningsgrupp, som behandlas som andra klassens medborgare, är lågutbildade, arbetslösa eller lågavlönade och hänvisade till ett liv i nedgångna förorter. Deras protester märks knappast i valresultaten, utan yttrar sig i drogmissbruk, gängkriminalitet, återkommande kravaller och som en rekryteringsbas för terrorister. Och det i sin tur stärker stödet för högerpopulismen.

Upplevelsen hos stora folkgrupper, i både rika och fattiga länder, av att ha hamnat utanför utvecklingen, och av globalisering och migration som hot, har skapat en god grogrund för populistiska reaktionärt revanschistiska stämningar baserade på föreställningar om att "det var bättre förr". Det kommer till uttryck i Donald Trumps "make America great again", Putins löfte om att återställa den ryska storheten som på sovjettiden, liknande stämningar i Polen och Ungern, Brexit-löftet att "take our country back again". Men också IS vision att återupprätta det arabiska kalifatet och Xi Yinpings att återupprätta Kinas forna storhet. Detta försvåra i sin tur allt internationellt samarbete och ökar konfliktriskerna runt om i världen.

Ökad acceptans för massivt våld som politiskt medel?

Den preussiske militären och filosofen Carl v. Clausewitz, som upplevde Napoleonkrigen blev odödlig genom att lansera tesen att "krig är politikens fortsättning med militära medel." Det är uppenbart att stormakterna ofta arbetat och arbetar enligt den maximin. Däremot har den fruktansvärda

mänskliga förödelse som kriget skapar gjort att detta synsätt stämplat som en omänsklig cynism i den allmänna debatten. I synnerhet 1900-talets två världskrig skapade en djup känsla för att krigföring endast är godtagbart som självförvar. Skapandet av Nationernas Förbund, och dess efterföljare Förenta Nationerna, gjorde den uppfattningen till en övergripande politisk princip, även om brotten mot den fortsatte att vara många. I allmänhet hävdar också alla krigförande parter att deras krigföring på ett eller annat sätt är självförvar. Detta har regelmässig bemötts av en stark fredsrörelse. Särskilt tydlig var detta under Vietnamkriget, där krigsmotståndet i västvärlden var en viktig bidragande orsak till att en fred till sist blev möjlig.

Det kalla krigets slut omkring 1990 var på många sätt ett resultat av ett medvetet fredsarbete. Satsningar på fredlig konfliktlösning och stärkt internationellt samarbete präglade 1900-talets sista årtionde, med bred medverkan av politiker diplomater och civilsamhället. Det möjliggjorde också att många mindre krig och konflikter sunt om i världen kunde avvecklas och demokratin gjorde stora framsteg i Östeuropa och i delar av Afrika, Asien och Latinamerika.

Det senaste årtiondet har den utvecklingen vänt och världspolitiken blivit mer våldsbejakande, också i retoriken. Ryssland under Putin för, med ett betydande folkligt stöd, en revanschistisk politik som skall återställa landets stormaktsstatus. Kina under Xi-Yinping siktar på att landets ekonomiska supermaktsstatus också skall avspeglas i dess militära makt. Donald Trump vann presidentvalet på löftet att göra "America great again", kanske inte främst med militära medel, men också det. I sitt State of the Union-tal i januari 2018 förebådade han en ny kärnvapenkapprustning med Ryssland och Kina som motparter. Inom EU blir försvarsfrågan allt viktigare. Tidigare nedrustningstendenser byts mot allmän upprustning.

Den allmänna acceptansen i västvärlden av användning av massivt våld i kriget mot terrorismen är ett tydligt uttryck för det nya debattklimatet. Det står i stark kontrast till motståndet mot Vietnamkriget. Det kan finnas flera orsaker till detta.

En orsak kan vara att västs nuvarande motståndare som al-Quaida och IS har kapacitet att slå till i form av terrordåd också i västvärlden. En annan viktig

skillnad var att Västs motståndare i Vietnamkriget byggde sin ideologi på marxismen, d.v.s. europeisk filosofi som hade stark genklang i Väst. Islamismen däremot tar avstånd från den europeiska idétraditionen och bygger i stället på den islamska. Den är ett uppror inte bara mot västvärldens politiska och ekonomiska dominans, utan också mot den kulturella. (Att sedan islamismens kulturkonservativa värderingar har en hel del gemensamt med den kristna högern i Europa och USA hjälper inte.)

Samtidigt visar erfarenheten att våldsstrategier inte löser några politiska problem. Kriget mot terrorismen, med västmakternas invasioner i Afghanistan och Irak och kriget mot IS med bl.a. erövringarna av Falludja, Mosul och Raqa har bara lett till humanitära katastrofer, ökad terrorism och ökat kaos. Nu riskerar det att leda till ett nytt storkrig i regionen. Västmakternas inflytande i regionen har försvagats, inte stärkts.

Rysslands aggressiva politik mot sina grannar, särskilt Ukraina, har inte bara skadat grannarna utan också Rysslands ekonomi och relationer till omvärlden. Rysslands bombkrig och stöd till Assads krig mot den egna befolkningen i Syrien, inklusive den blodiga erövringen av Aleppo, har haft motsvarande konsekvenser som den amerikanska krigsföringen. Visserligen har Rysslands ställning i det regionala maktspelet stärkts, men det är svårt att se några långsiktiga fördelar för Ryssland.

Nordkorea är ett annat tydligt exempel på hur en våldsbaserad politik blir en återvändsgränd. Efter Koreakriget uppstod ingen fredsprocess utan endast ett vapenstillestånd och en extremt hårdbevakad och tungt militariserad demarkationslinje. Nordkorea erkändes inte som stat, och fick t ex inte medlemskap i FN eller några andra internationella organisationer.

Det skapade förutsättningarna för familjen Kims hårda diktatur och extrema förtryck av det egna folket. Allt kunde motiveras av det rådande krigstillståndet och hotet från USA, som länge inkluderade kärnvapen baserade i Sydkorea. Situationen var i och för sig inte ovanlig under det kalla kriget, men inte heller när det tog slut fanns det något intresse att inleda fredsförhandlingar med Nordkorea.

USA:s linje har varit att tvinga Nordkorea att avbryta sitt kärnvapenprogram genom sanktioner och militära hot. Kim-regimen har i sin tur använd detta som

en motivering för att upprätthålla det inre förtrycket och fortsätta sitt kärnvapenprogram. Nu har utvecklingen eskalerat till en punkt där den skulle kunna gå utom kontroll och leda till en militär urladdning inklusive användning av kärnvapen. Den enda säkra utvägen verkar vara ett totalt strategibyte, inriktade på fredsförhandlingar, upptagande av Nordkorea i världssamfundet och säkerhetsgarantier i utbyte mot att Nordkorea ansluter sig till icke-spridningsavtalet NPT.

Det hårdare politiska klimatet, kommer också till uttryck genom EU:s, USA:s och Australiens inhumana flyktingpolitiken, och en allmän nedvärdering av internationell solidaritet och internationellt samarbete.

Det är viktigt med starka motkrafter mot denna utveckling som kan vända det alltmer våldsbejakande förhållningssättet och minskande solidariteten i världspolitik. Vi måste återgå till att prioritera fredlig konfliktlösning, internationellt samarbete och demokratiutveckling. Det kräver, som alltid insatser av politiker, diplomater, akademin, civilsamhället och oss alla.

6. Sociala och kulturella utmaningar - hoten mot den fria tanken och den fria viljan

Människovärdet är nära förknippad med människans förmåga till fritt tänkande och en fri vilja. Genom mänsklighetens historia går en ständig kamp mot de krafter som på olika sätt försöker ta kontroll över människans fria tänkande och viljande.

Under större delen av den historia som vi kan överblick har auktoritär religion spelat en oerhört stor roll. Människan skulle frukta och lyda Gud eller gudarna och prästerskapet var satt att uttolka Guds eller gudarnas vilja. Också den sekulära makten hämtade ofta sin auktoritet från religionen, kungamakten av Guds nåde.

Men man gjorde också ständigt uppror mot auktoriteten. De flesta religiösa riktningar i världen började sin existens som upprorsrörelse mot auktoriteter som förlorat sin trovärdighet. Och även i de etablerade världsreligionerna har det funnits och finns rörelser som hävdar den enskilda människans frigörelse.

I den västerländska traditionen spelar de klassiska grekiska filosoferna med portalgestalter som Sokrates, Platon och Aristoteles en stor roll för synen på människans fria tänkande och viljande. Efter medeltidens kyrkliga lydskultur återknöt renässansen lärde till antikens tänkande, som, intressant nog, hade bevarats och vidareutvecklats av muslimska filosofer i det arabiska Kalifatet

Den andliga frigörelsen från kyrkans auktoritet fick sitt stora genombrott under 1700-talets upplysningstid, och kom att manifesteras sig politiskt genom de franska och amerikanska revolutionerna. De vidareutvecklades genom 1800-talets liberalism. Men det är viktigt att komma ihåg att franska revolutionens paroller om frihet, jämlikhet och broderskap och liberalismens frihetsideal i praktiken bara gällde den vita rasen. Samtidigt genomfördes historiens mest omfattande slavhandel, de europeiska kolonialmakterna lade under sig större delen av världen och européerna etablerade sig som ett herrefolk med rätt att förtrycka, förslava och utplundra den övriga mänskligheten.

1900-talet var det århundrade när tanken om alla människors lika värde och rättigheter blev universiell. Det manifesterades, efter andra världskriget, i bildandet av FN, och utfärdandet av dess deklaration om de mänskliga rättigheterna. Föregångaren Nationernas Förbund, representerade, med några få undantag, den "vita världen", länder med vit befolkningsmajoritet eller dominerade av ett vitt härskarskikt (som flertalet länder i Latinamerika samt Sydafrika). Men även i FN saknades huvuddelen av Afrika under dess första årtionden, eftersom Subsahariska Afrika inte avkoloniserades förrän under 1960-talet. Vid 1900-talets slut kunde man se tillbaka på framsteg för idealen om alla människors lika värde och rättigheter, frihet och demokrati, som var enastående i mänsklighetens historia. Även om fortfarande det mesta återstod att göra.

Totalitära ideologier

Men 1900-talet kom också att präglas av en helt annan utveckling – de sekulära totalitära ideologierna, kommunism, fascism och nazism.

Såväl liberalismen som de totalitära ideologierna bygger på den sekulära moralsyn som utvecklades under 1700-talets upplysningstid. Den kom att tydligast beskrivas av den brittiska filosofen Jeremy Bentham (1748-1832), som räknas som utilitarismens fader. Det är en moralfilosofi som går ut på att värdet av en handling uteslutande skall bedömas utifrån vilken nytta eller skada den medför, objektivt beräknad med en "lyckokalkyl". Denna nyttomoral lämnar inget utrymme för mänsklig frihet. Det är det gemensamma bästa som skall styra och det lämnar heller ingen plats för individuella mänskliga rättigheter.

De föreställningar om individens "naturliga rättigheter" som företrädde av Jean Jaques Rousseau och kom att präglade de franska och amerikanska revolutionernas ideal, beskrevs av Bentham som nonsens, rent av "nonsens på styltor."

Charles Darwins (1809-1882) teorier om arternas ursprung kom av många (men inte Darwin själv) att tolkas som en förklaring på hur människan, och över huvud taget allt biologisk liv, kan ha utvecklats utan medverkan av en skapande Gud. Föreställningen om att kampen för överlevnad driver evolutionen kom också att föras över till en socialvetenskaplig diskurs som "socialdarwinism". Utvecklingen drivs framåt av konkurrensen mellan individer, etniska grupper,

klasser, raser eller samhällena i kamp för överlevnad och makt. Den som är starkast breder ut sig på de svagares bekostnad vilket leder till allt högre stående samhällsformer. Den som kom att tydligast formulera dessa teorier var den engelske filosofen Herbert Spencer (1820-1904), som bl.a. myntade termen "survival of the fittest". Men man kan se liknande tankegångar hos många av hans samtida.

Benthams utilitarism och varierande grad av socialdarwinistiska tankegångar är märkbara i två kollektivistiska idérörelser som växte fram under 1800-talet och som skulle komma att få en dramatisk betydelse på 1900-talet. Den ena var den mer eller mindre rasistiska extremnationalismen, som fascism och nazism. Den andra var kommunismen, eller närmare bestämt marxismen. Dessa bägge totalitära åskådningar krävde individens underordning under kollektivets intressen. För extremnationalism, fascism och nazism, var det folket vars intressen individen skulle underordna sig, för marxismen var det klassen.

Andra världskriget innebar att de ledande nazist- och fasciststyrda makterna förlorade och den nazistiska rasideologins fasansfulla konsekvenser i form av Förintelsen avslöjades fullt ut. Det innebar att denna typ av tänkande blev bannlyst i större delen av världen åtminstone för resten av 1900-talet.

De ledande marxistiska makterna, Sovjetunionen och Kina, tillhörde däremot krigets segrarmakter. Det närmaste halvsekllet efter kriget kom också att präglas av en maktkamp mellan en västvärld med liberala demokratier och ett östblock av kommunistiska stater. Denna konflikt, som hade sitt epicentrum i Europa medan de väpnade konflikterna i huvudsak ägde rum i andra delar av världen som Sydostasien, Mellanöstern, södra Afrika och Latinamerika.

Ett ideologiskt problem för västmakterna var att deras allierade i "tredje världen" sällan var liberala demokratier utan diktaturer av olika slag, ibland mer eller mindre rasistiska. Ett inte ovanligt mönster var att en väststött diktatur konfronterades av en befrielseörelse driven av en kommunistisk ideologi och stödd av Sovjetunionen och/eller Kina. Detta mönster med socialistiskt inriktade uppror mot tyranniska makthavare och "kapitalistlakejer", kunde ses som en fortsättning på den koloniala frigörelsen. Detta gav i sin tur näring åt den vänsterrörelse som kom att präglade Västvärlden särskilt under 1960- och en bit in på 1970-talet.

Socialismen kom att stå för frihet från kapitalismens förtryck. Men det handlade inte om individens frihet utan om "det arbetande folkets". Individerna var underordnade folket och Partiet uttolkade folkets kollektiva vilja. Det var just bristen på frihet som bringade den kommunistiska samhällsmodellen på fall.

Det kommunistiska systemets flaggskepp, Sovjetunionen, drunknade i sin egen byråkrati, kontrollapparat och kvävda kreativitet. Den planekonomi som hade varit effektiv i ett uppbyggnadsskede efter revolution och världskrig fungerade inte i en mer komplex ekonomi, och systemet kollapsade i trötthetens och uppgivenhetens tecken. Omställningen till mer demokrati och marknadsekonomi blev kaotisk, och har fortfarande inte lyckats. Tvärtom ser vi idag ett återtåg mot mer auktoritärt styre i Putins Ryssland och flera andra f.d. kommuniststater. Kina, som på 1980-talet hade kommit mindre långt i fråga om industrialisering och ekonomisk komplexitet klarade omställningen mot marknadsekonomi bättre och det kommunistiska partiet kunde behålla den politiska kontrollen.

Omställningen till en mer marknadsorienterad ekonomi skapade däremot förutsättningar för den enastående ekonomiska tillväxt som präglade Kina de senaste kvartsseklerna, och lyfter landet till att bli världens största ekonomi. Men, som vi konstaterat, har respekten för mänskliga fri- och rättigheter inte ökat, tvärtom verkar det politiska och ideologiska förtrycket öka under den nya ledningen. Detta har stor global betydelse eftersom Kina fungerar som ett föredöme för många andra länder.

Det kalla krigets slut innebar stora landvinningar för demokratin, och idealen om ett samhälle som bygger på respekt för alla människors lika värde och rättigheter. Sovjetunionen föll och olika grader av liberal flerpartidemokrati infördes i östra Europa. I Afrika avskaffades apartheidsystemet och demokrati infördes och det banade väg för en demokrativåg över stora delar av kontinenten. Också på många håll i Latinamerika och Asien föll diktaturer och enpartisystem ersattes av pluralistiska demokratier. Också i en del länder med fortsatt auktoritära system fanns det en utveckling mot större öppenhet.

Demokratisk tillbakagång

Under det senaste årtiondet ser vi en rekyl i utvecklingen. I flera unga demokratier ser vi växande auktoritära tendenser. Försöken till en

demokratirevolution också i ett antal arabiska länder krossades i blod, och detta med västmakternas goda minne.

Den dramatiska omställning av världsekonomin som började bli märkbar under 1900-talets sista årtionde, med ekonomisk stagnation i den gamla rika världen och framväxten av nya ekonomier, har skapat sociala omvälvningar och osäkerhet hos stora befolkningsgrupper. Det har bidragit till den nya ideologiska trend som har skakat om både politik och kultur i det tidiga 2000-talets värld. Det är den nygamla alliansen mellan nationalism och religion, alltför ofta i extrema och fundamentalistiska former.

Det som haft de mest omskakande effekterna är framväxten av den extrema islamismen och jihadismen i Mellanöstern och Nordafrika. Men vi ser i samma tendens i buddistnationalismen i Burma (som drabbar de muslimska rohingas), hindunationalismen i Indien men också i alliansen mellan Vladimir Putin och den rysk-ortodoxa kyrkan, eller Donald Trump och de evangelikala kristna.

I Mellanöstern och Nordafrika ser vi hur islamismen kommit att ta över socialismens roll som inspirationskälla för revolutionära uppror. Ryssland och en del andra länder är på väg från sekulär kommunistisk totalitarism till en religiöst motiverad fascistisk. Men ytterligheterna berör varandra.

Konsekvenserna blir ett förtryck av mänskliga fri och rättigheter där individens vilja skall underkastas nationen och religionens påbud i stället för Partiets och arbetarklassens.

Utilitarism och, materialism i den demokratiska miljön.

Också i den "fria världen" kan man se utvecklingar som kan upplevas som hot mot människovärdet. Den amerikanske liberale kolumnisten David Brooks, vars krönikor i New York Times också brukar publiceras i DN, refererar i en artikel (DN 24/12 -17) till Thomas Manns tankar om "Demokratins framtida seger". Den tyske författaren hade flytt undan nazismen och kom 1938 till USA där han höll en serie föreläsningar om fascismen, kommunismen och dåtidens America first-rörelse. Brooks lyfter fram följande:

"Demokratin börjar med en stor sanning hävdade han (Mann); alla enskilda mäns och kvinnors oändliga värdighet. Människan är skapad till Guds avbild. I motsats till andra djur har människor ett moraliskt ansvar, javisst, människor

gör förskräckliga saker – Mann hade just flytt från nazisterna – men människor är de enda varelser som kan förstå och sträva efter rättvisa, frihet och sanning.

Demokrati, fortsätter Mann, är det enda system som bygger på den oändliga värdigheten hos varje individuell man och kvinna, på varje människas moraliska strävan efter frihet, rättvisa och sanning. Det skulle vara grovt felaktigt att betrakta demokratin, och undervisa om den, som en procedur, eller ett politiskt system, eller som principen om majoritetsstyre.

Demokratin rör det människan besitter som andlig och moralisk varelse. Den handlar inte bara om regler, den är ett sätt att vara. Den uppmuntrar var och en att göra det bästa av sina förmågor – hävdar att vi har en moralisk plikt att göra det. Den uppmuntrar konstnären att söka skönheten, grannen att söka samhörighet, psykologen att söka förståelse, forskaren att söka sanningen.”

Även om många skulle uttrycka sig annorlunda än Thomas Mann är det nog en ganska allmän uppfattning att de demokratiska idealen bygger på idén om att människan har ett unikt värde som är oberoende av hennes prestationsförmåga eller andra egenskaper. Det som ligger i formuleringen *alla människors lika värde* och rättigheter. Samtidigt präglas i synnerhet det västerländska samhället av en idéutveckling som är ganska svår att förena med detta synsätt.

Utilitarismen inspirerade inte bara extrema ideologier som fascism och kommunism utan också liberalismen, inte minst genom John Stuart Mill (1806-73), som såg att kristendomens roll som grund för en gemensam moralsyn var i vikan och ville sätta utilitarismen nyttomoral i dess ställe. Det passade bra i den klassiskt liberala nationalekonomiska modellen. Den bygger på tanken att om var och en, på en fri marknad med fri konkurrens, agerar i upplyst egenintresse blir resultatet också största möjliga nytta för det gemensamma. En grundtanke bakom kapitalismen.

Mill var en övertygad empirist, det var bara den iakttagbara verkligheten man kunde utforska, allt annat var irrelevant. Mill var i sin tur inspirerad av Immanuel Kant (1724-1804), som visserligen ansåg att idévärlden var det väsentliga men att människan endast kan få kunskap om sinnevärlden. Kants dualism vidareutvecklades av Ludwigg Wittgenstein (1889-1951) som ännu tydligare slog fast att den utforskningsbara verkligheten endast omfattade

sinnevärlden. Detta renodlades vidare av Wienkretsen, en grupp filosofer verksam i Wien runt 1930.

De lade i hög grad grunden för dagens vetenskapssyn, präglad av den s.k. *logiska positivismen* enligt vilken endast fysiskt iakttagbara (mätbara) fakta är vetbara. 1929 lanserade de ett manifest med målet att överallt bekämpa ovetenskap och oförnuft. Tillvaron innehåller inga gåtor. Varje fråga som kan ställas kan också besvaras av vetenskapen. Det avgörande kriterier för om ett påstående om verkligheten är meningsfull är dess verifierbarhet med kvantitativa metoder. "En utsagas mening är metoden för dess verifikation" uttryckte gruppens centralfigur, Moritz Schlick det. Det som inte kan beläggas med kvantitativa metoder avfärdas som "nonsens".

När Nazityskland tog kontroll över Österrike genom "Anschluss" tvingades ett flertal av gruppens medlemmar, varav många var judar, att fly bl.a. till Storbritannien och USA, vilket bidrog till att sprida deras idéer internationellt. Många andra ledande filosofer anslöt sig till deras tankegångar, som t. ex. Bertrand Russel (1872-1970), som blev tongivande i västvärldens filosofiska diskurs.

Den vetenskapliga utvecklingen under 1900-talet, framför allt inom kvantfysik och astrofysik har i hög grad slagit undan grunden för denna enkla positivistiska vetenskapstro. Ju djupare man tränger in i materiens minsta beståndsdelar och ju vidare man utforskar kosmos, desto mer orealistisk blir uppfattningen att vetenskapen, inom överskådlig tid, kan svara på alla frågor, i synnerhet med kvantitativa metoder. Men ändå har den alltmer kommit att prägla vår verklighetsuppfattning, framför allt inom tillämpad vetenskap, alltmer inom socialvetenskap och inom populärvetenskap.

På 1960-talet väckte den brittiske fysikern CP Snow en intensiv debatt med sina tankar om "de två kulturerna" som måste möta varandra. Han såg den positivistiska "vetenskapliga" kulturen som framtidskulturen och den "litterära" mer andligt-humanistiska som något tillbakablickande. Han menade att den humanistiska kulturen måste anpassa sig till det naturvetenskapliga synsättet. Det väckte en hel del uppståndelse då, men nu måste vi konstatera att han i stor utsträckning blivit bönhörd.

Konsekvenserna av den utilitaristiska moralprincipen, där ett handlande värderas efter hur mycket lust eller olust det genererar, beror naturligtvis mycket på vad man definierar som lust. Under 1900-talet, i synnerhet i den rika världen, har lustbegreppet, i ekonomisk teori och politik, alltmer kommit att definieras som konsumtion. Det är praktiskt eftersom det är mätbart. Förutsättning för ökad konsumtion (utan växande skuldsättning) är ökad produktion. Alltså är framgång för ett samhälle detsamma som en ständigt ökande produktion som möjliggör en ständigt ökande konsumtion, d.v.s. tillväxt. Ökande konsumtion är i sin tur en förutsättning för stigande produktion. Så det är ett väl sammanhängande system.

Det största hotet mot det fria kunskapandet är utan tvivel totalitära ideologier som kväver informations- och yttrandefrihet och tvingar på människor sin förvrängda verklighetssyn. Men det finns också ett hot från en doktrinär scientism som på ett auktoritärt sätt förnekar att verkligheten kan innehålla något mer än vad som kan beläggas inom ramen för det etablerade vetenskapliga paradigmet.

Den mekanistiska människosynen

Vetenskapen har under de senaste årtiondena gjort stora framsteg när det gäller att kartlägga människans biologiska mekanismer. Det är oerhört värdefullt, inte minst för att utveckla den medicinska vetenskapen. Men när man, i den logiska positivismens anda hävdar att man därmed har definierat människan blir det mer problematiskt. Det skulle innebära att mänskligt tänkande, kännande och viljande, all kreativitet, kärlek, fantasi o.s.v. reduceras till neuroner, gener och hormoner.

Ett tydligt exempel på den positivistiska vetenskapssynens och materialismens konsekvenser är den moderna hjärnforskningens teoribygge, som reducerar medvetandet till en serie kemiska och neurologiska processer. Den norske filosofen och kognitionsforskaren Trond Skaftnesmo har kritiskt granskat detta närmare bl. a. i boken "Medvetande och hjärna – ett olöst problem" (2009). Han konstaterar att neurobiologiska förklaringsmodeller blir alltmer betydelsefulla också inom områden som filosofi, etik, pedagogik och till och med teologi. De neurobiologiska förklaringsmodellerna leder, säger han, fram

till två enkla premisser som länge varit grundläggande i vår vetenskapliga världsbild:

Den värld (verklighet) vi känner är given via (av) vårt medvetande. - Vårt medvetande är en produkt av hjärnans nervaktivitet.

Av det följer två slutsatser:

Världen (den värld jag känner och över huvud taget kan känna) är en hjärnkonstruktion.

Jag själv – mitt jag, min identitet – är också en hjärnkonstruktion.

Skaftnesmo påpekar att denna hypotes har mycket långtgående filosofiska konsekvenser. Om medvetande bara är ett resultat av neurologiska processer innebär detta att det inte finns någon fri vilja och ingen fri omdömes- och begreppsbildning. Därmed är också hypotesen, att medvetande endast är resultatet av neurologiska processer, en hjärnkonstruktion, och inte följden av en fri kunskapsprocess. Hypotesen har dessutom långtgående sociala konsekvenser, och strider mot de flesta människors verklighetsuppfattning. Kraven på belegg borde därför vara mycket höga för att rättfärdiga användningen av en sådan hypotes, menar han.

Skaftnesmo har gjort en grundlig genomgång av det forskningsunderlag som åberopas, och konstaterar att det finns mycket som pekar på ett starkt samband mellan processer i medvetandet och neurologiska processer i hjärnan. Men hypotesen att medvetandet är lika med de neurologiska processerna är inte en nödvändig slutsats av detta tillgängliga underlag, menar han. Han konstaterar att en alternativ hypotes också stöds av samma underlag: Hjärnan fungerar med sina neurologiska processer som ett sinnesorgan för medvetandet, men utgör inte medvetandet. Han menar till och med att den första hypotesen kan falsifieras (bevisas vara felaktig). En nödvändig förutsättning för att den skall vara sann är, att händelser i medvetandet alltid motsvaras av neurologiska händelser i hjärnan. Skaftnesmo kan dock visa på forskningsresultat som visar att detta inte alltid är fallet, och konkluderar: "Det går att dokumentera fall av medvetande utan hjärnaktivitet. Detta falsifierar den materialistiska hypotesen inom neurobiologin."

Till detta kommer den filosofiska prövningen av hypotesen som enligt Skafnesmo leder till följande slutsats: "Att argumentera mot tänkandets frihet (den fria viljan) är kontradiktoriskt² då det undergräver möjligheterna att argumentera utifrån tankemässiga grunder. Eftersom den materialistiska monismen varken kan lägga grund eller ge logiskt utrymme för tänkandets frihet måste denna ontologi anses falsifierad."

Skafnesmos slutsatser står naturligtvis inte oemotsagda, men åtminstone borde man kunna konstatera att teorin om att medvetandet enbart är kemiska och neurologiska processer inte är vetenskapligt bevisad.

Artificiell intelligens

Den mekanistiska människosynen och det utilitaristiska perspektivet präglar mycket av den allt hetare debatten om artificiell intelligens, AI. Artificiell intelligens är enligt Wikipedia "intelligens som uppvisas av maskiner. Det är också namnet på det akademiska forskningsområde som studerar hur man skapar datorer och dataprogram med ett intelligent beteende. De flesta AI-forskare och AI-läroböcker definierar detta område som 'studiet och utformningen av intelligenta agenter' där en intelligent agent är ett system som är medvetet om sin omgivning och vidtar åtgärder som maximerar sina chanser att lyckas. John McCarty, som myntade begreppet 1956 definierar det som 'vetenskapen och tekniken att skapa intelligenta maskiner'."

Den internationellt kände svensk-amerikanske fysikern och vetenskapsfilosofen Max Tegmark, aktuell med boken "Liv 3.0", konstaterar i en intervju i DN 3/12 2017 att "om vi klantar till det med artificiell intelligens kan vi ha sabbat hela mänsklighetens framtid om 40 år". Han har själv en ganska mekanistisk människosyn och tycker att det är fördomsfullt att hävda att bara människor kan ha intuition, kreativitet och medvetenhet:

"Många tänker att intelligens är någonting mystiskt som bara kan finnas i biologiska organismer. Men som fysiker ogillar jag den här materialistiska idén att vi är våra atomer", säger han i intervjun. "Det du verkligen är, är det mönster enligt vilket atomerna sitter ihop. Och det är information, helt enkelt"

² Kontradiktoriskt – motsägande, självmotsägande..

Han definierar intelligens som "förmågan att uppnå komplexa mål". På en högre nivå placerar han generell intelligens, d.v.s. "förmågan att uppnå praktiskt taget vilket mål som helst, inklusive inlärning". Där händer det nu mycket inom AI-forskningen, påpekar han.

Med hjälp av djupinlärning kan datorer själva lära sig förstå sin omvärld. Metoden består, enligt Tegmark, i att utsätta artificiella neuronnätverk, (en samling algoritmer som försöker efterlikna den mänskliga hjärnan), för massiva mängder data. Exakt hur det går till och varför det fungerar, vet inte ens forskarna, menar han. De vet inte heller varför det ibland misslyckas. Men djupinlärningen har redan gett imponerande resultat, och metoden som nu lär datorer att förstå och beskriva bilder, vilket revolutionerar deras förmåga att omvandla tal till text och översätta det till andra språk.

Vi har länge haft en situation, påpekar han, där datorerna varit bättre än oss på vissa, ganska snäva saker, som beräkningar eller schack. Men den "Heliga Graalen" för AI-forskningen har varit att skapa en intelligens som liknar ett barns, som kan bli bra på i stort sett vad som helst. När man ser på listan över saker som datorer fortfarande inte kan göra, märker man, enligt Tegmark, att den krymper ganska stadigt.

Exempel på sådant som redan ligger inom räckhåll för AI att bemästra bättre än människan pekar han på utantillinlärning, aritmetik, spel, investeringar och bilkörning. Ännu är det en bra bit kvar innan AI överträffar människan när det gäller vetenskap, programmering, bokskrivande, film, konst och social interaktion. Men det finns långtgående visioner.

Man diskuterar på allvar att det skulle vara bättre med AI-domare som var fria från allehanda fördomar, och robotar som sällskap och vårdare åt äldre och sjuka. De skulle kunna vara mycket kompetentare och samtidigt mer hänsynsfull och tålmodiga än människor. Men även de som ser detta som ett positivt scenario kan också se att AI lika väl kan användas i destruktiva syften, för alltmer förödande vapen, desinformation, kontroll och förtryck. Dessutom ser man faran i att människan förlorar kontrollen över AI-utvecklingen. Ett populärt skräckscenario är superdatorn som skulle ha uppgiften att rädda världen, och kommit fram till att effektivaste sättet är att utplåna mänskligheten.

Ända sedan industrialismens genombrott har vi i den "rika världen" utgått ifrån att ett bra sätt att skapa ekonomisk utveckling är att ersätta människor med maskiner. Den inställningen är fortfarande en viktig drivkraft bakom utvecklingen av AI. Det kan illustreras av en ledare i Expressen 7 januari 2018 signerat Anna Dahlberg. Hennes utgångspunkt är insikten att välfärdskostnaderna i Sverige kommer att stiga dramatiskt de närmaste årtiondena. Det beror framför allt på en snabb ökning av andelen äldre i befolkningen. Och det kommer inte heller att finnas tillräcklig med arbetskraft. Hon hänvisar till beräknade kostnadsökningar för välfärden på c:a 200 miljarder och behov av en halv miljon nya arbetande fram till 2030, samtidigt som antalet inrikes födda i arbetsför ålder beräknas minska med ca 80.000.

Ett svar på utmaningen hittar hon hos chefsekonomen på Sveriges Kommuner och Landsting, som enligt Dahlberg menar att "vi måste tänka bortom dagens välfärd. Det är något helt annat som kommer att levereras i framtiden. Hon jämför med banksektorn som knappast behöver någon personal längre i mötet med kunden. I sjukvården är det lättast att se hur det kan bli. Datorer kommer att sköta bedömningen av provresultat och röntgenplåtar. Kroniskt sjuka få övervakas av monitorer i stället för att komma på återbesök. Inom hemtjänsten och äldrevården ser hon framför allt att kameror ersätter det mänskliga ögat. Robotar kan hjälpa till med att mata och duscha äldre som inte kan klara sig själva. I skolan kanske eleverna får undervisning via storbildsskärm i stället för av lärare som finns på plats."

En vanlig bedömning är att utvecklingen inom AI kommer att leda till att hälften av dagen jobb är automatiserade inom 20 år. I det sena 1900-talets västvärld kanske det skulle motsvara en ganska rimlig och önskvärd strukturomvandling. Idag måste vi dock räkna med en alltmer globaliserad arbetsmarknad, dels genom migration och dels genom att jobben söker sig dit där arbetskraften är billigast. En hållbar global utveckling förutsätter att människor över hela jorden har tillgång till arbete. Värdet av en fortsatt snabb och omfattande automatisering måste bl. a. prövas utifrån hur den påverkar sysselsättningen och därmed den sociala hållbarheten globalt.

Idén att AI skulle kunna överträffa människan också i sådant som forskning, konstnärligt skapande och social interaktion utgår ifrån den mekanistiska människosynen. Om människan i grunden är en biologisk mekanism så är det

en naturlig slutsats att det måste gå att bygga maskiner som kan fullgöra alla mänskliga funktioner, och detta på ett mera perfekt sätt. Allt i form av intuition, kreativitet, känslor, empati, moral o.s.v. som inte kan förklaras som biokemiska processer definieras bort som "nonsens"

Om man till det lägger ett utilitaristisk synsätt där människans värde är vad hon presterar kommer vi i resonemangets extrema förlängning till den punkt där människan blir överflödig, värdelös.

Även om det inte är så sannolikt att konsekvenserna av den artificiella intelligensen blir så extrema som en del befarar är risken ändå stor att den på ett grundläggande sätt förändrar hela vår civilisation. Det sker om människan blir så beroende av AI att hon medvetet eller omedvetet tvingas anpassa sitt eget själsliv till AI:s sätt att fungera.

Som vi konstaterat bygger tanken, att en mängd avgörande mänskliga funktioner kan ersättas och utföras bättre av AI, på föreställningen om människan som en biologisk maskin, helt styrd av gener, hormoner, neuroner o.s.v. Själsliga och andliga funktioner bortdefinieras i den mån de inte helt kan förklaras biokemiskt eller biotekniskt. Det är den verklighetsuppfattning som redan i hög grad präglar vetenskaplig, i synnerhet populärvetenskaplig, och samhällelig diskurs.

Samtidigt är detta en verklighetsuppfattning som de flesta av oss upplever som överklig. De allra flesta människor i världen, och genom mänsklighetens historia, har en religiös tro av något slag. Även om religionernas berättelser skiljer sig åt mycket, och individuella trosuppfattningar ännu mer, har de alla det gemensamma att människan är något mer än sin biologi, att världen är mycket mer än den materiella sinnevärlden, att allas vår existens har en mening, att ingenting har kommit till av en slump, att det finns skapande kraft i världsaltet.

AI, superdatorer och robotar kan göra mycket nytta om de förblir människornas redskap. Hotet, som många, inklusive personer som Max Tegmark, ser är att människorna i stället blir så beroende av AI att vi snarare blir datorernas och robotarnas tjänare än tvärtom. Det hotar att leda till att de andliga dimensionerna av det mänskliga förtvinar liksom den fria viljan, det personliga ansvarstagandet och, ytterst, individualiteten.

7, Kan vi göra någonting åt det?

Globala strategier.

Krig och annan våldsutövning, rofferi och förtryck har präglat i synnerhet de internationella relationerna genom hela människans kända historia. 1900-talet kom att innebära något kvalitativt nytt, nämligen insikten att mänskligheten måste samarbeta, också globalt, för att trygga sin framtid och att detta måste byggas på respekt för alla människors lika värde och rättigheter. Det första försöket var skapandet av Nationernas Förbund 1920, med uppgift att förhindra nya förödande stormaktskrig liknande Första Världskriget. Men man kunde inte förhindra Andra Världskriget, FN blev nästa försök 1945, med betydligt bredare ambition. I FN-stadgans första artikel slås fast att organisationens uppgift är att främja alla människors lika värde och rättigheter.

1948 antogs FN-deklarationen om de mänskliga rättigheterna som i 30 artiklar fastslår grundläggande rättigheter för alla på livsviktiga områden. Under åren därefter antogs ett antal konventioner som preciserar dessa rättigheter på områden som medborgerliga och politiska rättigheter, ekonomiska sociala och kulturella rättigheter, barns rättigheter, avskaffande av rasdiskriminering och diskriminering av kvinnor, förbud mot tortyr. Det tillkom också en rad FN-organ med uppgift att säkra förverkligandet av dessa rättigheter, och ett domstolsförfarande för att beivra övergrepp. Det byggdes också upp regionala organ, först Europarådet och sedan i övriga världsdelar, som antog egna konventioner och rättsliga förfaranden för att trygga de mänskliga rättigheterna.

Vi är alla smärtsamt medvetna om hur mycket som återstår för att göra alla människors lika värde och rättigheter till en realitet. Men sett i ett historiskt perspektiv är det ändå en ny fas i mänsklighetens utveckling.

Milleniemalet uppfylldes "så där".

Inför millennieskiftet togs nya initiativ för att trygga det globala samarbetet i frågor som är avgörande för mänsklighetens väl.

Millenniemalet antogs av FN år 2000 för att uppnås 2015. När tiden var inne kunde man konstatera att detta delvis hade lyckats men att i många fall mycket återstår:

Mål 1: Utrota extrem fattigdom och hunger.

Den extrema fattigdomen har halverats, jämfört med 1990, och andelen av världens befolkning som lever på mindre än 1,25 \$ har gått ned från 47% till 24%. Däremot går utrotandet av hunger mycket långsamt och fortfarande lider 850 miljoner människor, närmare en sjuandedel av världens befolkning, enligt FAO, av undernäring. Ett problematiskt delmål är människors rätt till arbete under anständiga villkor. Utvecklingen är svag och det drabbar särskilt kvinnor och ungdomar.

Mål 2: Alla barn skall få gå i grundskolan.

Nio barn av tio i världen påbörjar grundutbildning, och 90% av dem avslutar den.

Mål 3. Främja jämställdhet mellan könen och stärk kvinnors ställning.

Man har i stort sätt uppnått delmålet jämställd grundutbildning. Kvinnors politiska representation har förbättrats men fortfarande är 80% av alla parlamentariker män.

Mål 4: Minska barnadödligheten (bland barn under 5 år) med två tredjedelar till 2015 jämfört med 1990.

Barnadödligheten är minskat, men bara med en tredjedel.

Mål 6: Stoppa spridningen av hiv/aids, malaria, tbc och andra smittsamma sjukdomar. Tillgången till medicin mot hiv/aids har förbättrats kraftigt och dödligheten har minskat avsevärt. Antalet döda i aids anses ha nått sin topp 2004 med 2.2 miljoner i hela världen, varav 90% i Afrika. Sjukdomen sprider sig fortfarande, vilket innebär att antalet smittade ökar och nu är omkring 35 miljoner. Hiv-epidemin verkar dock ha kulminerat på de flest håll i världen, även i Afrika. Dödligheten i malaria har minskat med 25%, och antalet malariafall halverats. Den största minskningen sker i Afrika. Tbc minskar också. Det bedöms sammantaget att detta mål har uppnåtts.

Mål 7: En miljömässigt hållbar utveckling. Delmålet att halvera andelen människor utan uthållig tillgång till säkert dricksvatten och godtagbar sanitär standard anses uppnått. Sedan 1990 har 2 miljarder människor ytterligare fått

tillgång till rent vatten. Fortfarande saknar 2,5 miljarder människor, nästan hälften av alla som lever i utvecklingsländer, drägliga sanitära förhållanden. Delmålet att 75% skall ha förbättrad sanitet till 2015 har inte uppnåtts. Utsläppen av växthusgaser är omkring 40 % högre än 1990, och tenderar fortsatt att öka.

Mål 8: Öka det globala samarbetet för utveckling. Fortfarande har endast fem länder i världen – Sverige, Norge, Danmark, Nederländerna och Luxemburg - uppfyllt åtagandet att avsätta 0,7 % av BNI till bistånd. Det totala biståndet utgör bara ca 0,3 % av de rika ländernas BNI.

De Globala Målen för Hållbar Utveckling

Millenniemålen ersattes av en ny uppsättning mål. Den De Globala Målen för Hållbar utveckling antogs vid FN:s toppmöte i New York den 25 september 2015. De är inte mindre än 17 stycken, preciserade i 169 delmål. Fram till 2030 skall de leda världen mot en fredlig och socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbar utveckling. Dessa mål är:

1. Avskaffa all form av fattigdom överallt.
2. Avskaffa hunger, uppnå tryggad livsmedelsförsörjning, uppnå en bättre kosthållning och främja ett hållbart jordbruk.
3. Säkerställa att alla kan leva ett hälsosamt liv och verka för alla människors välbefinnande i alla åldrar.
4. Säkerställa inkluderande och jämlik utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla.
5. Uppnå jämställdhet och alla flickors och kvinnors egenmakt.
6. Säkerställa hållbar tillgång till vatten och sanitet för alla.
7. Säkerställa att alla har tillgång till tillförlitlig, hållbar och modern energi till en överkomlig kostnad.
8. Verka för en inkluderande och långsiktigt hållbar ekonomisk tillväxt, full och produktiv sysselsättning med anständiga arbetsvillkor för alla.

9. Bygga upp en hållbar infrastruktur, verka för en inkluderande och hållbar industrialisering och främja innovation.
10. Minska ojämlikheten inom och mellan länder.
11. Städer och samhällen skall vara inkluderande, säkra, uthålliga och hållbara.
12. Främja hållbara konsumtions- och produktionsmönster.
13. Vidta omedelbara åtgärder för att bekämpa klimatförändringarna och dess konsekvenser.
14. Bevara och bruka haven och de marina resurserna på ett hållbart sätt i syfte att uppnå en hållbar utveckling.
15. Skydda, återställ och främja ett hållbart utnyttjande av landbaserade ekosystem och hejda förlusten av biologisk mångfald.
16. Främja fredliga och rättvisa samhällen för hållbar utveckling och bygg upp effektiva och inkluderande institutioner på alla nivåer.
17. Stärk organen och det globala partnerskapet för hållbar utveckling.

FN:s dåvarande generalsekreterare Ban Ki-moon konstaterade i samband med antagandet: " Vi är den första generationen som kan utrota fattigdomen, och den sista som kan hejda klimatförändringarna."

Stora framsteg

När man reflekterar över de stora utmaningar mänskligheten står inför är det lätt att misströsta. Kan vi överhuvudtaget hejda en utveckling mot allt värre ekologiska, sociala och försörjningsmässiga katastrofer. En som tror på mänskliga framsteg är samhällsdebattören Johan Norberg, som blev internationellt uppmärksam genom boken "Till Världskapitalismens Försvar" (2001)

I början av 2016 publicerades hans bok "Progress" i London, och den kom i svensk översättning med titeln "Framsteg" ett år senare. Johan Norberg som är en övertygad nyliberal, menar att mänskligheten har gjort större framsteg de

senaste 100 åren än under de tidigare 100.000. I inledningen konstaterar han: "Trots allt vi hör på nyheterna och från många myndigheter, är vår tids stora berättelse att vi bevittnar de största förbättringarna av global levnadsstandard som någonsin ägt rum. Fattigdom, undernäring, analfabetism, barnarbete och barnadödlighet minskar snabbare än under någon annan tid i mänsklighetens historia. Förväntad livslängd ökade mer än dubbels så mycket under det senaste århundradet som under de föregående 200.000 åren. Risker för en enskild människa att utsättas för krig, dö i en naturkatastrof eller leva under en diktatur har blivit mindre än under någon annan epok. Ett barn som föds idag har större sannolikhet för att uppnå sin pensionsålder än dess förfäder hade att uppnå sin femårsdag."

Norberg går igenom områdena livsmedel, sanitet, livslängd, fattigdom, våld, miljö, läskunnighet, frihet och jämlikhet. Med hjälp av officiella data från FN, Världsbanken, Världshandelsorganisationen och andra kompetenta och trovärdiga organ visar han vilka imponerande framsteg som faktiskt har uppnåtts. Även om inte alla våra problem har lösts, vet vi nu, enligt honom, ganska väl hur lösningarna ser ut och vad som krävs för att framstegen skall fortsätta. Han varnar för demagoger som vädjar till nationalistiska känslor och vill skapa slutna och protektionistiska samhällen. Vi måste komma ihåg, menar han att de fantastiska framstegen är ett resultat av en långsam, stadig och spontan utveckling av miljoner människor som fått friheten att förbättra sina egna liv, och genom att göra så förbättra världen.

Norberg grubblar över varför så många ändå tror att världen utvecklas åt fel håll. Delvis tänker han sig att det kan bero på att massmedia ofta föredrar negativa och uppskakande nyheter framför goda. Men kanske det också är en grundläggande instinkt hos människan att alltid befara det värsta, en skyddsinstinkt formad av evolutionen.

En uppenbar orsak till skepsis mot Norbergs superoptimism är annars att han ger en vinklad bild av verkligheten. Allt det han berättar om framstegen på olika områden är sant och ett resultat av en enastående materiell tillväxt det senaste dryga århundradet. Men han blundar för att huvuddelen av denna tillväxt gått till en överkonsumtion hos en mindre del av mänskligheten, och att priset, i form av utarmade naturresurser och växande ekonomiska och sociala klyftor, är skrämmande högt.

Så det värdefulla med Johan Norbergs berättelse är inte föreställningen att allt skulle vara frid och fröjd. Däremot blir vi påmind om att människan kan utträta stordåd om hon vill. Det gäller bara att prioritera rätt. Det är inte

bristen på framsteg som är problemet, det är färdriktningen. Där behöver vi göra om och göra rätt.

Dags för förnyelse i samhällsdebatten!

Vi upplever idag något av ett samhällsideologisk vakuum. Den tidiga efterkrigstidens sociala ingenjörskonst, välfärdssamhällen och även kommunistiska planekonomier utlovade ett samhälle som skulle ta hand om människan från vaggan och till graven. Det skulle skapa jämlikhet och trygga allas välfärd. Men det fastnade i en återvändsgränd av varierande grad av ofrihet, kvävd kreativitet och tung byråkrati. På 1980- och 1990-talen ersattes de socialistiska modellerna som dominerande samhällsideologi av nyliberalismen. Den skulle återställa friheten och släppa loss kreativiteten och entreprenörskapet. Till en början ledde det också till en kraftigt ökad tillväxt och minskad fattigdom. Men den ekonomiska friheten urartade också till spekulationsekonomi, vidgade ekonomiska klyftor, sociala spänningar och ekonomisk kaos, kriser och till sist ekonomisk stagnation.

I brist på en trovärdig gemensamhetskapande samhällsvision söker sig allt flera till reaktionära nationalistiska ideologier, en återgång till gångna tiders nationalegoism och främlingsfientlighet. Något som inte löser några framtidsproblem utan förvärrar dem.

Tregreningsidéerna och andra alternativa samhällsinitiativ.

Problemställningen är uppenbarligen inte ny. Den österrikiske filosofen Rudolf Steiner, grundare av antroposofin, såg dem redan för hundra år sedan, och hans svar på den eviga frågan om frihet eller jämlikhet och solidaritet, liberalism eller socialism, blev ”var sak på sin plats”. Friheten hör hemma i det kreativa och kulturella, alla måste kunna tänka fritt och skapa fritt. Men ekonomin måste bygga på solidaritet – av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov. Och till grund för alltsammans måste ligga spelregler satta av en demokratisk rättsstat som har till uppgift att garantera alla människors lika värde och rättigheter.

Steiners tankar om samhället präglades av den dramatiska och ödesmättade tid de framfördes i, vid första världskrigets slut. Fyra auktoritära kejsardömen hade fallit, det tyska, det österrikiska, det ryska och det turkiska. Som segrare stod å ena sidan det liberalt kapitalistiska USA, och, i viss mening, å andra sidan det marxistiska Sovjetunionen. Samtidigt tog Centraleuropa steget över från ett agrarsamhälle till ett industrisamhälle. Steiner tog sig an utmaningen och

utvecklade sina idéer om *den sociala tregreningen*. Han utvecklade tankar om ett samhällsideal med ett frihetligt kulturliv, en ekonomi präglad av solidaritet (broderskap) och ett rättsliv präglat av alla människors lika värde och rättigheter, d.v.s. jämlikhet. Han utvecklade också konkreta förslag om hur man borde organisera ekonomi och samhälle i 20-talets Tyskland. Det väckte betydande intresse i samhällsdebatten, innan det drunknade i 30-talets extremism.

Tregreningsidéerna bygger på Steiners kunskapssyn, som framhåller betydelsen av det fria skapandet och tänkandet, en relation till omvärlden präglad av inlevelse och kärlek, och en grundläggande respekt för den enskilde individens människovärde. Steiner tog tydligt avstånd från marxismens och den dialektiska materialismens sociala determinism. Likaså avvisade han liberalismens tilltro till egenintresset marknadsmekanismerna och konservatismens metafysiskt grundade auktoritära bundenhet vid tronen, altaret och svärdet. Man kan kanske säga att Steiner placerade de klassiska samhällsideologiernas värderingar i dess sammanhang - friheten i kulturlivet och den kreativa sfären, solidariteten, "broderskapet" i det ekonomiska livet och jämlikheten i rättslivet. Steiners idéer fick, som sagt, aldrig något avgörande politiskt inflytande i mellankrigstidens Tyskland. Det samhällsengagemang, som de var uttryck för, kom istället att leva vidare genom andra initiativ, inte minst inom pedagogiken.

Steiner presenterade sina idéer med många konkreta förslag om hur man borde organisera samhällets olika grenar. Det relaterade givetvis i hög grad till de utmaningar man upplevde i Centraleuropa i tiden efter första världskriget, men det kan ändå finnas en hel del att hämta ur dessa förslag också idag. Det verkligt tidlösa är dock de tre grundprinciperna.

Tregreningsidéerna handlar inte bara om samhällsutvecklingen på makronivån utan också om mänskliga relationer på mikronivån, särskilt i arbetsgemenskaper. Dessa idéer har levt vidare på olika sätt, i synnerhet i antroposofiskt inspirerade verksamheter och företag runt om i världen. Ambitionen är att i alla sammanhang främja fri kreativitet, ekonomisk solidaritet och respekt för alla människors lika värde och rättigheter. Idéerna har inspirerat den amerikanske organisationsteoretikern Otto Scharmer,

knuten till Michigan Institute of Technology (MIT) till den s.k. Uteorin om hur man utvecklar kreativa företag. Tregreningsidéerna har också inspirerat tillkomsten av banker inriktade på transparens och etisk kapitalförvaltning. Ett svenskt exempel är Ekobanken i Järna.

Ekobanken och dess syskonbanker runt om i världen har tydligt sina rötter i tregreningsidéerna. Man ställer höga krav på ekologisk och social, lika väl som ekonomisk hållbarhet. Den andra medlemsbanken i Sverige, JAK-banken är också en del av en internationell bankrörelse med andra rötter, men med likartade värderingar. Man vill motverka spekulationsekonomin, bl.a. genom att arbeta utan ränta, och stödja lokala och hållbara projekt.

Den internationella omställningsrörelsen är en gräsrotsrörelse som arbetar för omställning till ett samhälle genom lokala initiativ som ekobyar, lokal och ekologisk produktion och andra insatser för hållbara lokalsamhällen. Man arbetar också med attitydfrågor och vad man kallar inre omställning. En annan gräsrotsrörelse med nätverk både i Sverige och internationellt handlar om basinkomst eller medborgarlön. Det bygger på idealet "av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov" som har sitt ursprung i det tidiga 1800-talets "utopiska socialism" och som också återkommer i tregreningsidéernas tanke att man skall ha betalt, inte för sitt arbete, utan så att man kan arbeta.